

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI TANULMÁNYOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

132

Magyar gazdaság, 1990–2010

A magyar gazdaság fejlődése Közép-Kelet-Európában

Kilátások a magyar gazdaságban

A magyar gazdasági válság mélyebb rétegeiről

A humán tőke deficitje

MAGYAR ÁLLAMKINCSTÁR

A 2009-ben bekövetkezett világméretű pénzügyi összeomlás mindenütt növekedési csődöt okozott. Az EU országainak GDP-je átlagosan 4,2%-kal esett vissza, Oroszországban 7,9%-kal mérséklődött az össztermék. A vizsgált hét középkelet-európai ország bruttó hazai terméke is mindenütt csökkent, Lengyelország kivételével, átlagosan 4,7%-kal. A magyar produktum azonban minden vizsgált európai volt szocialista ország visszaesését meghaladóan, 6,3%-kal mérséklődött.

Lásd Stark Antal: „A magyar gazdaság fejlődése Közép-Kelet-Európában” című cikkét a 3. oldalon!

A válság ismét élesen reflektorfénybe állította a régi elméleti kérdést: mikor lehet, illetve kell prociklikus vagy anticiklikus gazdaságpolitikát folytatni. A probléma ezúttal nagyon is gyakorlativá vált, hisz a válság okozta recesszió mérséklésének eszközeként számos ország széleskörűen alkalmazta a keresletnövelés anticiklikus eszközét. Az igény nálunk is felmerült: Magyarország „miért megy szembe a világgal”, azaz az állami kiadások és a deficit növelése helyett miért csökkent azokat, tovább mélyítve a recessziót? A válasz fölöttébb egyszerű: mert a pénz- és hitelbővítéssel támogatott konjunktúra idején prociklikus gazdaságpolitikát folytatott, azaz eladósodással, állami és magánköltekezéssel tovább növelte a keresletet, élénkítette a növekedést. Külső erőforrások bevonásával a fogyasztást növelte, nem pedig a gazdaság versenyképességét javította. Akkor adósodott el, amikor mások csökkentették hiányukat, adósságukat.

Lásd Békesi László: „A magyar gazdaság helyzete, kilátásai, 2002–2010” című cikkét a 10. oldalon!

Úzlatos elemzésünkben jól látható, hogy a magyar gazdaság válságának vannak olyan vállalati magatartási, szabályozási és etikai, illetve bizalmi tényezői, amelyek nagyban függetlenek a világgazdasági folyamatoktól, de olyan gazdaságpolitikai és szabályozási megoldásokat igényelnek, amelyek komolyabb ráfordítások nélkül is észrevehetően javíthatják a vállalkozások működési környezetét. A foglalkoztatás, és rajta keresztül a makrogazdasági teljesítmény érzékelhető javításának pedig éppen a vállalkozási kedv eddiginél sokkal gyorsabb megélénkülése volna az egyik legfontosabb záloga.

Lásd Török Ádám: „A magyar gazdasági válság mélyebb rétegeiről” című cikkét a 19. oldalon!

Korunk fejlődésének hajtóerejét már nem a természeti erőforrások vagy az állótőke-befektetések bősége, hanem a humán-tőke-állomány jelenti. Történelmi tapasztalatok szerint ugyanis az anyagi jólét jelentette minden kultúra alapfeltételét. Az elmúlt századvégen a világ fordulóponthoz érkezett: a tudás, a kultúra a fejlett országok fenntartható növekedésének, jólétermelő képességének feltétele lett. A humán tőke színvonalát a hosszú távú oktatási, nevelési ráfordítások, társadalmi készletések, értékrendi összefüggések, azaz a képzés, a belső és külső irányítás minősége alakítja.

Lásd Kádár Béla: „A humán tőke deficitje” című cikkét a 25. oldalon!

Tartalom

• FIGYELŐ •

- STARK ANTAL: A magyar gazdaság fejlődése Közép-Kelet-Európában 3
- A gazdasági növekedés adatai • Gazdasági visszaesésünk oka: a túlköltekezés • A túlköltekezés fedezete • Törekvés az egyensúly helyreállítására • Nenzetgazdaságunk jövője
- Részletek Glatz Ferenc, Varga Mihály, Járai Zsigmond korábbi História-cikkeiből 4, 5, 8
- BÉKESI LÁSZLÓ: A magyar gazdaság helyzete, kilátásai, 2002–2010 10
- Világgazdasági környezet, a globális krízis szakaszai és tapasztalatai • 2001–2006: gazdaságpolitikai hibák, káros eszközök • 2006–2008: jó irány, rossz szerkezet, tétova kiigazítás • 2008–2009: kényszerintézkedések • További következmények • Gazdaságpolitikai dilemmák és feladatok • Az euró bevezetése • Történelmi determinációk • Felszámolandó történelmi hátrányok • Összegzés
- TÖRÖK ÁDÁM: A magyar gazdasági válság mélyebb rétegeiről 19
- Magyar vállalatok a válság alatt • Többirányú átalakulás a vállalati szférában • A magyar vállalati világ a 2000-es években • Történelmi örökség: szabályozási és etikai dilemmák
- KÁDÁR BÉLA: A humán tőke deficitje 25
- Tudásbázisú gazdaság • A gazdasági aktivitás romlása • Képzési teljesítmények • Kutatás-fejlesztés • Oktatáspolitikai torzulások • Értékrendi kiürülés • Emberi-társadalmi minőség

EZREDFORDULÓ

Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik a História mellékleteként.)
 Szerkesztő: Glatz Ferenc
 Szerkesztőség: 1014 Budapest, Űri utca 53.
 Tel./fax: 356-0457
 Kiadó: MTA Társadalomkutató Központ
 1014 Bp., Országház u. 30. Tel.: 224-6700
 Kiadói munkatársak: Kovács Éva,
 Palovicsné Tihanyi Éva (tördelés), Nagy Béla (térkép),
 Horváth Imre és Kocsis Gabriella (borító)
 Nyomdai munkálatok:
 Mesterprint Kft.
 ISSN 1417-8826

STARK ANTAL

A magyar gazdaság fejlődése Közép-Kelet-Európában

Magyarország gazdaságának fejlődését az európai volt szocialista országok adatainak tükrében veszem számba. Az 1989–1990-es rendszerváltást követően ezekben az országokban a piacgazdálkodásra való áttérést követő kezdeti botladozás után az 1990-es évek második felében megindult a normális gazdasági fejlődés. Ez folytatódott a 2. évezred első éveiben is.

A gazdasági növekedés adatai

2001–2006-ban a magyar gazdaság évenkénti növekedésének átlaga 4,2% volt. Az összehasonlításba bevont további hét volt szocialista ország, Bulgária, Csehország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia és Horvátország (a továbbiakban a „hetek”) növekedésének évi átlaga 4,8%. Az Európai Unió (EU) 27 országának növekedési átlaga 2%, Oroszország növekedéséé 6,4% volt évente.

Magyarország gazdasági növekedésből kielégítően vizsgázott, az elért eredmény elsősorban az ipari termelés 6,4%-os növekedési átlagának köszönhető, mert a másik nagy termelő szektor, a mezőgazdaság teljesítménye kevésbé kielégítő. Az évenkénti növekedés átlaga itt mindössze évi 1,8% volt.

Hasonló adat jellemzi a hetek növekedési adatait is, hiszen az ipari termelés növekedési átlaga 5,4%, a mezőgazdaságé 0,6% volt. Az EU-országok átlagos iparitermelés-növekedése mindössze 1,3%, a mezőgazdaságé 0,4%, így különösen értékelhető a volt szocialista országok és Magyarország teljesítménye. Igaz, hogy az orosz évi átlag is hasonlóan magas, 5,9%, a mezőgazdaságuké 2,6%.

A hét európai volt szocialista ország közül a társadalmi össztermék (GDP) Bulgáriában, Romániában, Szlovákiában gyorsabban emelkedett, mint Magyarországon, Csehországban, Szlovéniában, Horvátországban közel azonosan, Lengyelországban lényegesen kisebb mértékben.

A gazdasági növekedés eltérő üteme változást okozott a gazdasági fejlettség rangsorában is. 2000-ben az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) Magyarországon 12 099 USA-dollár volt, a hetek átlagánál 9,5%-kal magasabb. Az orosz értéket 59%-kal szárnyaltuk túl, de az EU átlagának csak 57%-át produkáltuk. A fejlettségi szint a hetek közül csak Csehországban és Szlovéniában volt magasabb, mint nálunk.

2006-ban a magyar szint 18 354 USD lett, ami még mindig 8,5%-kal magasabb volt, mint a hetek átlaga, akik közül azonban már Csehország és Szlovénia mellett Szlovákia is felzárkózott a magyar szinthez. Az EU-átlaghoz közeled-

tünk, miután annak 63%-át értük el, viszont Oroszországgal szembeni fölényünk 39%-ra csökkent.

A töretlennek tűnő magyar gazdasági növekedés 2007-ben megtört. Bruttó hazai termékünk mindössze 1%-kal emelkedett,

míg a hetek átlagos növekedése 6,9%, az oroszoké 8,1%, az EU-átlag 2,9% volt.

2008-ban folytatódott vészőfutásunk, növekedésünk üteme tovább csökkent, 0,6%-ra, míg a hetek még mindig átlagosan 4,7%-ot, Oroszország 5,6%-ot produkált. Igaz, az EU-átlag 0,7%-ra csökkent.

2009-ben a bekövetkezett világméretű pénzügyi összeomlás mindenütt növekedési csődöt okozott. Az EU országainak GDP-je átlagosan 4,2%-kal esett vissza, Oroszországban 7,9%-kal mérséklődött az össztermék. A hetek bruttó hazai terméke is mindenütt csökkent, Lengyelország kivételével, átlagosan 4,7%-kal. A magyar produktum azonban minden vizsgált európai volt szocialista ország visszaesését meghaladóan, 6,3%-kal mérséklődött.

Így természetes, hogy 2009-re fejlettségi előnyünk is tovább apadt, 19 765 USD lett az egy főre jutó GDP-értékünk, ami már csak 3,1%-kal haladta meg a hetek átlagát. Csehország, Szlovénia, Szlovákia növelte előnyét velünk szemben, Lengyelország is megközelítette a magyar szintet. Oroszországot már csak 32%-kal előztük, az EU-átlaghoz viszonyított fejlettségünk 63%-os lett, vagyis a közeledésünk megállt.

Gazdasági visszaesésünk oka: a túlköltekezés

Mi okozta a magyar gazdasági tragédiát, hiszen 2007-ben iparunk még 8%-kal növelte termelését, igaz, a mezőgazdaság produktuma 13,4%-kal csökkent, de ez még nem magyarázza az 1%-os GDP-ütemet. 2008-ban ipari termelésünk növekedése már 1%-ra csökkent, de mezőgazdaságunk rekordot ért el, miután termelése 25%-kal nőtt. Így most is nehezen magyarázható a 0,6%-os GDP-ütem. 2009-ben már egyértelműen csökkent a GDP, hiszen ipari termelésünk 17,4%-kal, mezőgazdasági termelésünk 9,5%-kal lett kevesebb, mint az előző évben. Ezek az adatok azonban következmények, *egy elhibázott gazdaságpolitika következményei.*

A bajok már a 2000-es évek elejétől elkezdődtek, amikor részben abból a téves gazdaságpolitikai megfontolásból, hogy belső mesterséges keresletnöveléssel gyorsíthatjuk a gazdasági növekedést, részben megalapozatlan politikai megfontolásból *erőn felül költekezni kezdünk.*

2001–2006 között a *háztartások végső fogyasztása* évi átlagban 5,8%-kal növekedett, miközben a GDP átlagos

évi emelkedése 4,2%-os volt. Különösen kiemelkedett a növekedés aránya 2001–2003-ban, amikor három év alatt a háztartások végső fogyasztása közel 30%-kal nőtt. E három évben a köztisztviselők, nyugdíjasok, minimálbérből élők jövedelme jelentősen emelkedett, ez volt a közalkalmazottak 50%-os béremelésének időszaka.

A hét vizsgált volt szocialista ország között háromban (Bulgáriában, Romániában és Horvátországban) szintén gyorsabban nőtt a háztartások fogyasztása, mint a GDP, de az eltérés lényegesen kisebb volt, mint nálunk, a hetek többi tagjánál a háztartások fogyasztása érzékelhetően elmaradt a GDP-növekedéstől. Oroszországban a háztartások fogyasztása 10%-kal, az EU-országokban 2,1%-kal nőtt évi átlagban, vagyis némileg gyorsabban, mint a GDP 6,4, illetve 2,0%-os üteme.

A háztartási fogyasztás mellett, illetve következtében a magyar közösségi fogyasztás is erőn felül bővült. Ezt mutatják az államháztartás egyensúlyi adatai.

Az államháztartás egyenlegét tekintve Magyarországon az államháztartási hiány évi átlaga a GDP százalékában 2001–2006-ban 7,3% volt (1. táblázat). Ugyanez a hetek átlagában mindössze 3,1%. Az eltérő arányok mellett súlyos gond a tendencia iránya is. Magyarországon ugyanis a hiány 2001-ben még csak a GDP –4,0%-a volt, ami fokozatosan nőtt 2006-ban –9,3%-ra. A hét volt szocialista országban viszont az átlagos hiány a 2001. évi 4,0%-ról 2006-ig 2,0%-ra csökkent.

Az egyenlegek alakulása jelentősen befolyásolta az államháztartás adósságállományát, ami Magyarországon a GDP-hez viszonyítva a 2000. évi 54,2%-ról 2006-ra 65,7%-ra emelkedett. A hetek közül a hat év alatt nőtt az adósságállomány GDP-hez viszonyított aránya Csehországban (18,5%-ról 29,4%-ra), Lengyelországban (36,8%-ról 47,7%-ra), csökkent Bulgáriában (74,3%-ról 21,6%-ra), Ro-

LEMARADÓ MAGYARORSZÁG – MI VEZETETT IDE?

Vitaindító Magyarország gazdasági helyzetéről
(História, 2007/3. sz.)

„Lemaradó Magyarország. Az eurómutatókban megelőz bennünket minden más új uniós tag” – szalagcímben tudatja a gazdasági elemzők következtetéseit a napisajtó (Népszabadság, 2007. március 13.).

Mi vezetett ide? Mi az oka annak, hogy az 1990-ben még a térségben élvonalos magyar gazdaság 2007-re már a sor végére került? A rendszerváltás „ennyibe került”? A rendszerváltó politikusok személyi hibái, hozzá nem értése, tévedései, a politika általános elhatalmasodása vagy Magyarország földrajzi helyzetének, humán erőforrásainak adottságai okozták lemaradásunkat? Vagy netán a „puha diktatúra” hatékonyabb politikai rendszer a magyar társadalom teljesítőképessége szempontjából, mint a liberális demokrácia? – záporoznak a kérdések a történész felé.

Kérdések, hozzáfűzött megjegyzések kíséretében: hagyjanak bennünket békén azzal, hogy a mindenkori kormány kritikája a mindenkori ellenzék malmára hajtja a vizet. Ezt hallgattuk az '50-es években is – így az idősebbek. Ezzel fojtották el a kritikát! Régi módszerek! A politikusok egyszerűen nem mondanak igazat – így tovább. Lehet, nem is hazudnak, csak egyszerűen nem értenek hozzá. Kezdetben elhittük, először a választásokon, hogy ezermillióddal lehet politikai elhatározásból javítani a beruházás, a fogyasztás mutatóján. Ma már egyik félnek sem hiszünk, annál inkább, mert amelyik fél betartotta ígéretét (2002-ben a szociál-liberális koalíció), az tönkretette az államháztartást. Egy ideig hittük, hogy „dübörög a gazdaság” – azután egy év múlva elismerték ugyanazok, akik ezt állították, hogy „hazudtak”. Sőt, elhittük, hogy az egyik gazdasági bajunk: a Magyar Nemzeti Bank elnöke „konzervatív-ellenzéki” elkötelezett ember, aki mesterségesen magas tartja a forintárfolyamot, s ezzel elriasztja a külföldi tőkét. (És hátráltatja a kormány liberális gazdaságpolitikáját.) Azután most kiderült, hogy ez az állítás is csak rosszindulatú propaganda volt: immáron új – konzervatívnak egyáltalán nem nevezhető – elnök áll a nemzeti pénzügyintézet élén, és a forintárfolyam magasabb, mint bármikor. – A baloldali politikusok annak idején ellenzékiből bírálták a konzervatív kormányt, hogy úgynevezett PPP-módszerrel – a magántőke bevonásával – szervez nagy, politikailag is mutogatható építkezéseket. Pedig – mondották jogosan – a PPP-módszer gyakorlatilag évtizedekre előre eladósítja az államháztartást, tehát megfosztja a költségvetési eszközöktől a következő generációt. Most pedig eszeveszett PPP-programokat valósít meg a szociálliberális kormányzat. Már nem a politikusoktól kérdezzük, hanem történésztől – mondják tanítványaink, barátaink.

Nincs pontos válaszunk. Morgunk: baráti társaságban két éve mondják közgazdász barátaink – egymás mellett ülve volt konzervatív és szociálliberális kormánytagok – egyetértően: 2000-től baj van, 2002-től nagy baj, 2004-től csőd fenyeget. De a választ mi, történészek csak a hozzáértő közgazdász kollégákkal közösen kísérelhetjük meg.

GLATZ FERENC

1. táblázat				
AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS EGYENLEGE A GDP SZÁZALÉKÁBAN				
Év	2001–2006 (átlag)	2007	2008	2009
Magyarország	-7,3	-5,0	-3,7	-4,4
Bulgária	0,8	1,1	1,7	-4,7
Csehország	-4,7	-0,7	-2,7	-5,8
Lengyelország	-5,0	-1,9	-3,7	-7,2
Románia	-1,9	-2,6	-5,7	-8,6
Szlovákia	-4,3	-1,8	-2,1	-7,9
Szlovénia	-2,3	0,0	-1,8	-5,8
Horvátország	-4,0	-2,5	-1,4	-4,1
Oroszország	4,5	6,8	4,3	-6,2

CSATLAKOZÁS AZ EURÓÖVEZETHEZ

Részlet a História vitacikksorozatából (2008/4–5. sz.)

Az újraelosztás és a hiány tekintetében az Európai Unió tagországai két országcsoportra oszlanak. Az egyik Észtország, Írország, Lettország, Spanyolország modellje. Idesorolható még Szlovákia, valamint Litvánia is. A gazdaságpolitika ezekben az országokban alacsony, 30–45% GDP-arányos kormányzati kiadás mellett próbál stabil államháztartást elérni. A másik csoport tagjait – a skandináv országok, Svédország, Finnország, Dánia, de idesorolható Belgium, Ausztria és Franciaország is – jóléti államoknak nevezzük. Náluk az ország kulturális, gazdasági, történelmi tradícióiból adódóan jelentős, 45–60% a GDP-hez viszonyított kormányzati kiadások mértéke. A magas hányad ellenére az államháztartás mégis egyensúlyban van, illetve veszélyes mértékű egyensúlytalanság nem jellemző a csoport egyik országára sem.

Magyarország pályafüggősége miatt nem tud a skandináv jóléti államok modelljéhez közelíteni, ezért inkább alacsonyabb kormányzati kiadási szint mellett kellene létrehoznia a fiskális stabilitást. Joggal merül fel a kérdés: sikeresek lehetünk-e, vagy eleve reménytelen vállalkozásba fogunk?

Mitől fog 2007-től vagy 2008-tól az államadósság mértéke drámai módon csökkenni? Mitől csökken az államháztartási hiány? Mitől gyorsul fel a GDP növekedése? A feltett kérdésekre nem találunk válaszokat a konvergenciaprogramban.

Különösen két területet hiányolok: a társadalombiztosítást és az önkormányzati rendszert. A konvergenciaprogram leggyengébb eleme, hogy a társadalombiztosítás és az önkormányzatok hiányaival és előre betervezett hiánynövekedésével nem számol. Lehetséges, hogy fél éven belül akár a GDP 0,5%-át kitevő eltérés mutatkozik a konvergenciaprogram és a valóság között. A társadalombiztosítás és az önkormányzati rendszer kulcsfontosságú szereplőivel együtt kell működnie a kormánynak, partnerként kell bevonnia őket a döntés-előkészítésbe és a döntések meghozatalába. Sajnos, nincsenek erre utaló jelek.

VARGA MIHÁLY

mániában (22,5%-ról 12,4%-ra), Szlovákiában (50,3%-ról 30,5%-ra) és Horvátországban (40%-ról 35,5%-ra). Szlovéniában a 26,7%-os arány változatlan maradt.

Oroszországban – Bulgáriához hasonlóan – igen jelentős mértékben számolták fel az adósságállományt, ez 60%-ról 9%-ra csökkent. Felhalmozódott adósságállományunk tehát a hetekhez viszonyítva is igen jelentős mértékű lett.

Nagyarányú egyensúlyhiányunk nehezen indokolható, mert Magyarországon kimagaslóan magas az államháztartás bevételeit meghatározó adó- és járulékbévitel GDP-hez viszonyított aránya. 2008. évi adatok szerint 40,4%. Az elvonásnak ez a mértéke Romániában és Szlovákiában 35% alatt, Bulgáriában és Lengyelországban 36% volt, Csehországban és Szlovéniában 37%. Az EU elvonási átlaga 39,3%.

Az államháztartás kiadásait tekintve figyelmet érdemel, hogy a magasabb állami jövedelemcentralizálás ellenére például az országok *kutatásfejlesztési, egészségügyi kiadásait* vagy a *felsőfokú képzésben részt vevőket* tekintve nem érződik előnyünk a hetekkel szemben.

2006-ban Magyarországon a kutatásfejlesztési kiadás a GDP 1%-a volt, Csehországban és Szlovéniában 1,6%, a hetek többi országában viszont kétségtelenül a magyar ráfordítás fele, Horvátország kivételével, ahol a magyar szintnek megfelelően támogatták a K+F-et. Az EU-átlag 1,9% volt.

Az egy főre jutó egészségügyi kiadás vásárlóerő-paritás alapján számítva 2006-ban Magyarországon 1450 USD volt. Csehországban és Szlovéniában ennél magasabb, a magyar szinthez közelített Horvátország és Szlovákia, míg a többiek jelentősen elmaradtak. Mint ahogy mi is az EU átlagától (2625 USD).

A felsőoktatásban részt vevő hallgatók aránya az össznépszerűségeken belül 2006-ban Magyarországon 4,36% volt. Lengyelországban és Szlovéniában 5–6%, a többi országban 3–4%. Az EU átlaga ekkor 3,8%.

A háztartási és államháztartási túlköltekezés nem mutatkozik meg az átlagos keresetek szintjében sem, hiszen 2004-ben, a hazai nagy béremelések után a havi bruttó átlagkereset vásárlóerő-egységben (PPS) számolva Szlovéniában 1500 PPS-nél magasabb volt, 1000–1500 között állt Horvátországban, 900–1100 közötti szint jellemezte Csehországot, Lengyelországot és Magyarországot, 700–800 között helyezkedett el Szlovákia és 500 PPS körül Bulgária és Románia.

A túlköltekezés fedezete

A háztartási és államháztartási túlköltekezés elvileg fedezhető a fejlesztések visszafogásával, illetve importtöbblettel és végső soron külföldi hitelfelvétellel.

Ami a *felhalmozási ráfordításokat* illeti, Magyarországon 2001–2006 között a felhalmozás növekedésének évenkénti átlaga 4,7% volt, vagyis kisebb, mint a háztartási fo-

gyasztásé, de némileg nagyobb, mint a GDP évi 4,2%-os átlagos növekedése. A GDP-ütemet meghaladó felhalmozásnövekedés a hetek országaira is jellemző volt, a mienknél sokkal nagyobb mértékben, hiszen a hét ország felhalmozási növekedési százalékának átlaga 8,2% volt, a GDP 4,8%-os növekedési üteme mellett.

A felhalmozás lassuló ütemét elvileg indokolhatja a *külföldi működőtőke-befektetés* növekedése és állománya. Magyarországon a külföldi működő tőke 2006-ban 74 037 millió USD volt, 3,2-szerese a 2000. évi szintnek. Ez a növekedés azonban nem jelentett előnyt, mert ettől kisebb állománynövekedés csak Szlovéniában volt, 3,7-szeresre nőtt a külföldi működő tőke Csehországban és Lengyelországban, 7–9-szeresre Romániában, Bulgáriában, Horvátországban és Szlovákiában. 2001–2006-ban tehát a külföldi befektetők nem preferálták országunkat, amihez a magyar gazdaság fizetőképességének labilitása mellett feltehetően a magas állami jövedelemcentralizáció is hozzájárult.

Mindezek ellenére 2006-ban a korábban felhalmozott működőtőke-állomány a 2006. évi GDP-volumen 90%-ának felelt meg, ami a többi volt szocialista országhoz képest kiemelkedő szint. Az állomány GDP-hez viszonyított aránya Bulgáriában volt a legnagyobb (65%), Horvátországban 56%, a GDP felének megfelelő összegű volt Csehországban és Szlovákiában, 1/3-a Lengyelországban és Romániában, végül mindössze 1/5-e Szlovéniában. Oroszországban gyors ütemben nőtt a külföldi tőkebefektetés, de 2009-ben így is még csak 24%-os GDP-arányt értek el.

A *külkereskedelem* szerepe az egyes országokban lényegesen eltér. Magyarországon például 2006-ban a behozatal volumene 69%-a volt a megtermelt GDP összegének. Közel hasonló, 60% feletti arány jellemezte Bulgáriát, Csehországot és Szlovéniát. Tőlünk is „külkereskedelem-érzékenyebb” Szlovákia, ahol az import a GDP 80%-át tette ki, a többieknél ez az arány 40–50%. Figyelmet érdemel, hogy Oroszországban a kivitel aránya a GDP-hez viszonyítva 30%, a behozatal viszont mindössze 13% volt.

2000–2006 között a hetek minden országában rendkívül dinamikus nőtt a külkereskedelmi forgalom. A kivitel Magyarországon a kétszeresére emelkedett, hasonlóan mint Szlovéniában. A miénknél kisebb ütem volt Horvátországban (1,5-szeres), a többi öt országot a mienknél magasabb exportdinamika jellemezte, különösen gyors volt Szlovákia 3,1-szeres exportbővülése.

Gyors ütemben nőtt a behozatal is, de a vizsgált hat év összesített külkereskedelmi egyenlege mind Magyarorszá-

gon, mind a hetek országaiban hiányt jelez. Oroszországban viszont igen nagy aktívum keletkezett.

A külkereskedelmi mérleg 2001–2006. évi összegezett egyenlege Magyarországon 21 000 millió euró, ami a 2006. évi GDP 23%-a. Ez az arány összességében elfogadható, hiszen a hat év hiánya Horvátországban a 2009-es GDP 122%-a, Bulgáriában 73%-a, de a GDP felének felel meg Romániában, 1/3-a Lengyelországban és 1/4-e Szlovákiában. Viszont tőlünk kedvezőbb arány jellemzi a 17%-ot produkáló Szlovákiát és a 6%-ot elért Csehországot. Oroszországban hat év alatt a GDP 71%-ának megfelelő külkereskedelmi többlet halmozódott föl.

A nemzetközi fizetési kötelezettség azonban nemcsak a külkereskedelmi forgalom egyenlegétől függ, hiszen ehhez járul az idegenforgalom és egyéb szolgáltatás bevételének és kiadásának, valamint a jövedelmek be- és kiáramlásának egyenlege, aminek különösen a nagy külföldi működő tőkével rendelkező országokban, így Magyarországon van jelentősége. E tételek adják ki a nemzetközi *folyó fizetési mérleget*, amelyet a 2. táblázat magyarországi adataival szemlél-tetek.

2000-ben a magas külkereskedelmi hiányt pótolta az idegenforgalom egyenlege, a kiáramló jövedelmek azonban a fizetési mérlegünk hiányát okozták. 2006-ra sikerült csökkenteni a külkereskedelmi hiányt, de csökkent az idegenforgalom hozama és jelentősen megnőtt a jövedelemkiáramlás miatti fizetésimérleg-hiányunk.

Magyarországon tehát jellemző volt, hogy a fizetési mérleg hiánya nagyobb, mint a külkereskedelmi mérleg hiánya, 2001–2006-ban összegezve annak 1,3-szerese. A hetek többi országa közül csak Csehországban volt nagyobb a fizetési mérleg hiánya, az összes többinél érzékelhetően kisebb, mint a külkereskedelmi mérlegé, vagy a jelentősebb idegenforgalom aktívuma miatt, vagy az alacsonyabb jövedelemkiáramlás miatt.

A folyó fizetési egyenleg fontos tényezője az ország egész külföldi eladósodottságának. Ezért megnéztem, hogy 2001–2006-ban felhalmozódott fizetésimérleg-hiány milyen mértékű volt az egyes országokban a 2006. évi GDP-hez vi-

2. táblázat

MAGYARORSZÁG FIZETÉSI MÉRLEGE (MILLIÓ EURÓ)

Megnevezés	2000	2006	2009
Áruforgalom egyenlege	-2596	-921	3352
Idegenforgalom egyenlege	2533	1684	1473
Jövedelmek egyenlege	-1705	-6558	-5501
Egyéb szolgáltatás és átutalás egyenlege	-153	-40	247
Egyenleg összesen	-1921	-5835	-429

szonyítva. Magyarországon ez az arány 30% volt, ennél nagyobbát csak Bulgária ért el 36%-kal, az összes többi ország helyzete kedvezőbb. Az összesített hatévi fizetésimérleg-hiány Szlovéniában a legkisebb mértékű (6%), utána következik Lengyelország 10%-kal, Csehország 15%-kal. A hatévi fizetésimérleg-egyenlegnek a 2006. évi GDP-hez viszonyított aránya Romániában, Szlovákiában és Horvátországban 24–26% volt. Oroszország jelentős külkereskedelmi többletét jórészt elfogyasztotta az egyéb fizetési kötelezettség, de a fizetési mérleg többlete így is a GDP 30%-a.

Magyarország helyzetét tovább rontja, hogy az állam összes tartozásának mintegy 40%-át kitevő külföldi adósság mellett jelentősen nőtt a vállalkozások, önkormányzatok és a lakosság devizahitel-felvétele, és mindezek alapján az ország külföldi bruttó adóssága, ami a 2000. évi 37 816 millió euróról 2006 végére 84 721 millió euróra emelkedett. Ez tragikus mértékű növekedés.

Törekvés az egyensúly helyreállítására

A rendkívül súlyossá vált helyzet lépéskényszert jelentett, a kormány a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel egyetértésben kidolgozta az úgynevezett konvergenciaprogramot. Ennek fő célkitűzése a háztartási fogyasztás visszafogása, a közösségi fogyasztás csökkentése, az exportnövekedés megtartása volt.

A háztartások végső fogyasztásának növekedési üteme 2007–2008-ban valóban lecsökkent 0,2–0,5%-ra. A heteknél azonban továbbra is jellemző volt a fogyasztás erőteljes bővülése. Átlagosan 2007-ben 7,3%-kal, még 2008-ban is 4,5%-kal. Oroszország külön száguldott 14,2, illetve 10,7%-os fogyasztásbővülésével. Az EU átlaga 2007-ben 2,1, 2008-ban 0,7% volt.

Ezzel lakosságunk jövedelemhelyzete relatíve romlott, majd 2009-ben abszolút, 8,1%-os csökkenés következett be, míg az EU átlagában a csökkenés mértéke mindössze 1,7% volt. A háztartási fogyasztás csökkenése Lengyelország kivételével jellemezte a többi volt szocialista országot is, de lényegesen kisebb mértékben, mint Magyarországot. 2010-ben a magyar háztartások fogyasztási kiadásai további 1,4%-kal csökkentek.

A hazai jövedelemkiáramlást, illetve fogyasztáscsökkentést részben adminisztratív eszközökkel (bérbefagyasztással, adóemeléssel) és főleg a fogyasztói árszínvonal-növekedés gerjesztésével értük el. A fogyasztói árak 2006-ban 3,9%-kal, de 2007-ben már 8%-kal növekedtek. A 2008. évi emelkedés is 6,8% volt. 2009-ben azonban a Magyar Nemzeti Bank (MNB) monetáris intézkedéseinek hatására az ár-emelkedés 4,2%-ra, 2010-ben 4,9%-ra csökkent.

Az államháztartás egyensúlyi helyzetét nem tudtuk megteremteni. Az államháztartás hiánya 2007-ben még mindig a GDP 5,0%-a, 2008-ban 3,7%-a, 2009-ben 4,4% lett. Kö-

vetkezésképpen az államháztartás adóssága tovább nőtt, és 2009-ben elérte a GDP 78,4%-át.

Érdekes ezt összehasonlítani a többi volt szocialista ország adataival, ahol 2007-ben jelentősen tudták mérsékelni a hiányt, 2008-ban már kevésbé, és 2009-ben mindenütt magasabb hiányt produkáltak, mint a magyarországi. Ennek ellenére adósságállományuk 2009-ben csak Lengyelországban érte el a GDP 50%-át, Csehországban, Szlovákiában, Szlovéniában, Horvátországban 35% körüli, Romániában 24%, Bulgáriában 15% az államháztartás adósságszintje.

A kormány tehát nem volt elég határozott a közpénzek kiáramlásának megfékezésében, erre csak a Gyurcsány-kormányt követően mertünk vállalkozni, többek között olyan drasztikus intézkedésekkel, mint a 13. havi fizetés befagyasztása, a 13. havi nyugdíj megszüntetése, folyamatos költségvetési zárolások elrendelése. Ennek köszönhetően államháztartásunk 2010. évi hiánya a GDP 3,2%-a lett.

A GDP már bemutatott visszaesésével együtt járt a felhalmozás olyan mértékű ütemcsökkenése, ami veszélyezteti jövőbeni fejlődésünket. A bruttó állóeszköz-felhalmozás 2007-ben még 3,7%-kal, 2008-ban 3,2%-kal nőtt, 2009-ben viszont 9,2%-kal, 2010-ben 5,5%-kal csökkent.

Súlyosbítja helyzetünket, hogy a külföldi működőtőke-befektetés mértéke tovább zuhant. 2007-ben 5440 millió USD, 2008-ban 7156 millió USD, 2009-ben már csak 1356 millió USD lett. A befektetés természetesen 2009-re mindenütt csökkent, de korántsem olyan mértékben, mint nálunk.

Külön ki kell emelnünk az utóbbi évek külkereskedelmi helyzetét. Kivitelünk 2007-ben rekordot döntően 16%-kal, 2008-ban azonban már csak 6%-kal emelkedett, míg 2009-ben 18,6%-kal csökkent. Vagyis nem sikerült tartani a konvergenciaprogramban meghatározott növekedési ütemet. Ugyanakkor azonban behozatalunkat sikerült hozzáigazítani kivitelünkhöz, és így elértük, hogy 2007-ben 11,8%-kal, 2008-ban 6,2%-kal növekedjen, 2009-ben pedig 24,3%-kal csökkenjen. Így külkereskedelmi egyenlegünk soha nem látott módon a három év alatt összesen 3585 millió euró aktívum lett.

A vizsgált hét volt szocialista ország közül csak egyedül Csehország ért el a három év alatt aktívumot, a többinél passzívum keletkezett, mint a korábbi években. Oroszországban a mérleg egyenlege aktív volt.

A kedvező magyar külkereskedelmi egyenleget azonban a jövedelmek külföldre áramlása most is lerontotta, és így hároméves összegezett fizetési mérlegünk továbbra is passzív maradt, noha 2009-re jelentős javulás következett be. A 2007–2009. évi fizetésimérleg-egyenleg –13 610 millió eurós összegének 2009. évi GDP-hez viszonyított aránya Magyarországon 15% lett. Ugyanez az arány a többi volt szocialista országban úgy alakult, hogy kimagaslóan magas Bulgáriában (55%), 32–37% Romániában és Szlovákiában,

18–21% Szlovéniában és Horvátországban, Lengyelországban 12%, Csehországban mindössze 5%. Végül is a volt szocialista országok átlagába kerültünk, de nem sikerült megfékeznünk az ország egészében bekövetkező *külföldi eladósodottságot*, hiszen bruttó adósságállományunk 2009 végén 104 milliárd euró lett, és 2010-re 107 milliárd euróra emelkedett.

A vállalkozások, önkormányzatok és a lakosság magas devizaadósságának részben a hosszú időn át folytatott helytelen monetáris politikánk az oka. Ennek középpontjában ugyanis az infláció megfékezése állt. Ez kétségtelenül sikerült, de egy irreális forintárfolyam kieroszakolásával. Az erős forint ugyanis fékezi az exportot, ösztönzi az importot, ami végül is versenyképtelenné teszi a hazai gazdaságot, mindenekelőtt a kisvállalkozásokat. Ezt a politikát az sem menti, hogy a többi ország is követte, mint ezt a 3. táblázat adatai mutatják.

Összességében 2010-ben 1,2%-kal nőtt bruttó hazai termelésünk, és kitűnően vizsgázott külkereskedelmünk, hiszen az export 16,8%-kal, az import 15%-kal nőtt. Így fizetési mérlegünk is 2 milliárd euró aktívummal zárult, bár a kiáramló jövedelem –5,4 milliárd euróra nőtt.

Kedvező jelek mutatkoznak a többi volt szocialista országban is, hiszen 2010-ben mindenütt nőtt a GDP volume-ne, lendületesen emelkedett az ipari termelés és bővült a kivitel.

Nemzetgazdaságunk jövője

Minden jel arra mutatott, hogy 2010-ben megkezdődött, 2011-ben felgyorsul a gazdasági fejlődés. A 2010 májusában hivatalba lépett új kormányának azonban nehéz feladatot kell

3. táblázat

DEVIZAÁRFOLYAMOK ALAKULÁSA (NEMZETI VALUTA/USD-KÖZÉPÁRFOLYAM)			
Országcsoport	2000	2006	2009
Eurózóna	1,085	0,76	0,69
Magyarország	282,27	191,17	187,71
Csehország	37,81	20,87	18,38
Lengyelország	3,97	2,91	2,85
Szlovákia	47,39	26,15	21,65*
Románia	25,93	2,57	2,94
Bulgária	–	1,48	1,36

* 2008-ban.

ADÓSSÁGUNK TÖRTÉNETE

Részlet a História vitacikksorozatából (2008/6–7. sz.)

A 2002-ben hatalomra került Medgyessy-kormány úgynevezett száznapos programjait a költségvetési deficit megemeléseivel, adósságból finanszírozta. Ezzel az adósságráta azonnal gyors növekedésbe kezdett. A rendszeresen visszatérő hiánycsökkentési, takarékosági, konszolidációs programok ellenére a politikai okokból szerkezetileg tönkretett költségvetést az első Gyurcsány-kormány sem tudta rendbe rakni. A választás megnyerése után az előzetes ígérekkel ellentétben álló úgynevezett konvergenciaprogramban azután valóban hozzálátak a most már elodázhatatlan hiánycsökkentéshez, de szerintünk a választott rossz stratégia – az adók emelése – megnövelte az inflációt és lecsökkentette a gazdaság versenyképességét.

Ezzel nemcsak az EU pénzügyileg legfegyelmetlenebb, hanem egyben a leglassabban növekvő gazdasága is lettünk. Az államadósság óriásira emelkedett, a 2002. májusi 8200 milliárd forintról megduplázódva, 2008 márciusában megközelítette a 17 ezer milliárd forintot.

2008-tól azonban – úgy tűnik – új helyzet alakul ki. A piacok bizalma egyre fogy, és az USA-ban létrejött jelzálog-hitelezési válság minden bizonnyal komoly átrendeződéseket okoz a nemzetközi szinten. A kockázatosabb adósoknak egyre kevesebb pénz jut.

A piacok keményen bánnak a gyengékkel, azokon segítenek, akik magukat is megsegítik. Ma még nem lehet világosan előre látni, vajon az átrendeződés elég lassú lesz-e ahhoz, hogy mi is igazodni tudjunk hozzá? Ad-e elég időt számunkra, hogy visszanyerjük versenyképességünket, fokozatosan kilábaljunk az adósságcspadából, vagy újra a mainál is mélyebb válságba taszít bennünket?

JÁRAI ZSIGMOND

megoldania. Először is biztosítania kell, hogy a 2010. évi államháztartási hiánycél, a GDP-arányos 3,8%-os hiány teljesüljön. Ehhez jelentős különadók kivetésére volt szükség.

Az igazi nagy feladat a nemzetgazdaság fejlődési pályára állítása, aminek eszköze a kormány tervei szerinti adócsökkentéssel 10 év alatt 1 millió új munkahely biztosítása, főleg a kis- és középvállalkozások fejlesztésével.

A foglalkoztatás növelése kétségtelenül elsődleges feladat, hiszen a volt európai szocialista országok közül Magyarországon a legkisebb a 15–64 éves korosztály aktivitá-

sa, mindössze 61,9%. Ugyanakkor jelentősen megnőtt a munkanélküliség, a 15–64 éves korosztályból 2009-ben 10,1%, vagyis 420 ezer fő volt munkanélküli. (2010-ben már 11,2% volt a munkanélküli-ráta.)

Az adócsökkentés szükséges, de korántsem elégséges módszer új munkahelyek teremtésére. A foglalkoztatás bővítéséhez tőke és főleg értékesítési lehetőség kell. A jelenlegi exportpiacok adottak, ott bővülni elsősorban a multinacionális vállalatok tudnak. Új exportpiacokra főleg Oroszország és a Távol-Kelet adhat lehetőséget, aminek megalapozásához állami, illetve politikai intervencióra van szükség.

A már most is igen nagy arányban működő kis- és mikrovállalkozások bővülésére főleg a nagyüzemi bedolgozás és az importkiváltás területén van lehetőség. Ennek elősegítését szolgáló államháztartási előirányzatok azonban hiányoznak a 2011. évi tervekből. Különösen fontos gazdaságpolitikai cél lehet a mezőgazdaság talpra állítása, amihez új nagyüzemi gazdaságok létesítésére lenne szükség és át kellene értékelni a meglévők fejlesztését akadályozó szűk látókörű politikát. Ugyanis nagyüzemi termeléssel és a hozzá kapcsolódó melléküzemágakkal ki lehet váltani az élelmiszer-ipari importot, növelni lehet a vidéki foglalkoztatást, vagyis elkezdődhet végre az érdemi vidékfejlesztés.

2011-ben azzal számolunk, hogy a bruttó hazai termék növekedése 3% lesz, a háztartási fogyasztási kiadás 3,9%-kal nő, a közösségi fogyasztás 7,5%-kal csökken, az állóeszköz-felhalmozás 2,8%-kal, az export 9,0%-kal, az import 9,3%-kal emelkedik. Ezek elérhető reális célok, ha a válság valóban elmúlt és a világ gazdaság megmozdul. Ekkor a magyar gazdaság is képes elérni a célul kitűzött eredményt.

Mégis megkérdőjeleződik az előirányzatok egy része. A háztartási fogyasztási kiadást az elmúlt évek csökkenése után emelni szándékozunk, ami azt jelenti, hogy visszaköszön az a már megbukott gazdaságpolitika, hogy hazai keresletnöveléssel büntetlenül növelhetjük a gazdaság teljesítményét. Félő, hogy ezzel nemzetközi fizetési mérlegünk ismét romlani kezd, amire egyébként is utal az import exportnál magasabb dinamikája. Relatíván túl alacsony a felhalmozás üteme, ami pedig a növekedés egyik fő motorja lehetne. Kétséges a közösségi fogyasztás egyébként szükséges csökkentése az államháztartás kiadásnövekedést jelző előirányzatai alapján. Az államháztartás konszolidált kiadási előirányzata 13 848,8 milliárd forint, vagyis 4,7%-kal több, mint a 2010. évi 13 221,8 milliárd forint.

Az államháztartás kiadásait úgy állították össze, hogy a gazdasági növekedéshez igazított bevétel teljesülése esetén az államháztartás hiánya a GDP 3%-a alatt marad. Ezt az egyébként szükséges és helyes célt azonban nem a kiadások visszaszorításával, a túlköltekezés megszüntetésével akarjuk elérni. Sőt több állami intézkedéssel kiadásnövelést generálunk. Például a megszüntetett vasúti szárnyvonalak, kis forgalmú postahivatalok visszaállításával, a kihasználatlan-

ság miatt bezárt iskolák újabb megnyitásával, a területi állam- és pénzügyigazgatás régiók szerinti szervezésének megyei szintre történő visszaszervezésével stb.

A 2011. évi államháztartásban leginkább az kifogásolható, hogy nem tartalmaz olyan szerkezeti változást, ami tartósan csökkentené a hiányt, illetve lehetővé tenné a jövedelemcentralizáció mérséklését. Jelenleg ugyanis a 3%-os GDP-hiányt több éven át a bankokra, kereskedelmi láncokra, távközlési és energetikai cégekre kivetett különadókból, a magánnyugdíjpénztárak részleges bekebelezéséből biztosítjuk.

Az új kormány nemcsak szétzilált gazdaságot, de mélyseges morális züllöttséget is örökölt. Társadalmi viszonyainkat a fékevesztett korrupció, a gátlástalan harácsolás, az elburjánzott állami bürokrácia, a gyengébb eltiprása, a szerződéses és az állami kötelezettségek semmibevétele árnyékolja be. Oktatási, egészségügyi rendszerünk szétzilálódott, kulturális kínálatunk rendkívül sivár, szociális rendszerünk áttekinthetetlen és pazarló. Gazdasági gondjainkon segíteni csak a társadalmi morál javításával lehet. Ennek vannak jogi, erkölcsi és anyagi feltételei is.

A morális változtatáshoz az első lépést az államnak kell megtenni, de eddig erre még nem került sor, mert – remélhetően csak átmenetileg – több olyan állami intézkedés született, amiben a politikai túlfűtöttség, az erő és hatalom és az ellentmondást nem tűrő hangnem dominál. A társadalmi morál javításának anyagi feltételeit az államháztartásnak, az államháztartás előirányzatainak és a hozzá csatlakozó cselekvési programoknak kell biztosítani.

A 2011. évi államháztartás kiadási előirányzatai ennek a kívánalomnak csak részben felelnek meg. Egészségügyünk például alulfinanszírozott marad, a közoktatásra és szakképzésre fordítandó anyagi eszközök is elégtelennek tűnnek. Ugyanakkor az állami működési kiadásokon belül aránytalanul nőnek az általános közösségi szolgáltatásokra fordított pénzeszközök, túlzottan tűnik a közlekedés támogatása.

Szerzőink

BÉKESI László	címzetes egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok kandidátusa, volt pénzügyminiszter (Corvinus Egyetem, Budapest)
KÁDÁR Béla	akadémikus, közgazdász (Budapest)
STARK Antal	a közgazdaságtudomány doktora (Budapest)
TÖRÖK Ádám	az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, az MTA–PE–BME Regionális Innovációs és Fejlesztési Hálózati Kutatócsoport vezetője (Pannon Egyetem és BME)

A globális világgazdasági válság folyamatainak, törvényszerűségeinek feltárása és megértése az összefüggéseket jól bemutató szakaszolást és analízist követel. A már lezajlott periodikus válságok elemzésének jól ismert módszertani keretei közül érdemes kilépni és a még be nem fejezett folyamatot dinamikájában vizsgálni.

Világgazdasági környezet, a globális krízis szakaszai és tapasztalatai

1. Megállapíthatjuk, hogy a krízis első fázisa, a *pénzügyi, hitel-, finanszírozási és likviditási válság véget ért*. A pénzügyi intézményrendszer működőképes, legfontosabb funkciói ellátására alkalmas.

Egyes pénzügyi intézetek eddig fel nem tárt vagy még nem szanált kétes követelései, befagyott vagy „mérgezett” eszközei ugyan időnként és helyenként még okozhatnak további veszteségeket, de a globális pénzügyi közvetítő rendszer működőképességét ez már nem veszélyezteti.

A válság előtti időszak gyakorlatához képest gyökeres fordulatot az jelent, hogy a forrásszerzés és -átcsoportosítás feltételei drasztikusan megváltoztak. Az olcsó és korlátlan mennyiségű, valamint kockázatos pénz korszaka véget ért. A bankok szigorúbb feltételek mellett – biztosítékok, lejáratidő, kamatkondíciók – nyújtanak csak hitelt. Noha a bankrendszer likviditását gigantikus mennyiségű és rekordalacsony kamatozású jegybanki források is támogatják, a válságban elszenvedett veszteségek szélsőséges kockázatkerülő hitelezési magatartást hívtak elő, s így a rendelkezésre álló források többsége még nem jut el a hitelre szoruló gazdasági vállalkozásokhoz és a lakossághoz. A pénzügyi krízis veszé-

* Választott mottóm: „Bárki lehet a dicsőség, ha a hazáé a haszon” (Széchenyi István) ajánlás Bajnai Gordon volt és Orbán Viktor jelenlegi kormányfőnek. Az elemzés szakmai alapokon nyugszik, a gazdasági folyamatok, tények elemzéséből leszűrte következtetésekre, valamint a közgazdaságtan törvényszerűségeire, igazolt szabályaira támaszkodik. Amennyire a szélsőségesen átpolitizált hazai közegben ez lehetséges, kerülöm a direkt politikai állásfoglalást és megközelítést, mondanivalómmal nem kívánok pártpolitikai csatározások részese lenni, de tudatában vagyok annak, hogy a leírtak közvetett hatást gyakorolhatnak az olvasók politikai preferenciáira, ez pedig egybevág szándékaimmal. (A szakmai elemzés és a levont következtetések világos választ adnak arra a kérdésre is, hogy a napjainkban nyilvánosságra kerülő gazdasági programelemek melyikével értek egyet és melyeket ellenzem.) Az itt közölt elemzés (amely alapon-dolatait tekintve 2010. február 28-án készült) ésszerű terjedelmi korlátok között, a részletek teljes körű kifejtése nélkül a lényeges mondanivalóra koncentrált.

BÉKESI LÁSZLÓ

A magyar gazdaság helyzete, kilátásai, 2002–2010*

lyének elmúlása még nem elég ahhoz, hogy az átalakuló pénzügyi rendszer támogassa a gazdaság fejlődését.

2. A világgazdaság 2009/2010 fordulóján túljutott a reálgazdasági válság mélypontján, és *lassú, ingadozó-soktól sem mentes növeke-*

dés vette kezdetét. Magyarországon ezt a fordulatot jelezheti az, amikor a növekvő exportkereslet már meghaladja a visszaeső belső kereslet kibocsátást csökkentő hatását.

A fordulat dacára mégsem állíthatjuk, hogy a válság második szakasza, az úgynevezett *reálgazdasági válság* véget ért. A kereslet híján felesleges kapacitások leépülése, illetve átalakulása még nem fejeződött be. Az új, finanszírozható keresleti-kínálati egyensúly kialakulása és dinamikus fenntartása időigényes folyamat. Sok országban agresszív állami beavatkozások is késleltetik az új egyensúly létrejöttét. (Például: roncsprémium a gépkocsiiparban, hatalmas állami megrendelések az építőiparban, informatikában stb.) A válság előtti termelő és szolgáltató struktúrák átalakulása, a legújabb kutatási eredmények alkalmazása időigényes és ellentmondásos folyamat. Mindenki sejti, hogy a válság után nem lesz szükség annyi új gépkocsira, tv-re, mobiltelefonra vagy lakóházra, mint amennyit a válság kirobbanása előtt fedezetlen hitelből finanszíroztak a vásárlók. Az is nyilvánvaló, hogy a jövőben más, új tudással, műszaki paraméterekkel rendelkező termékek és szolgáltatások kereslete fog növekedni, de a régi munkahelyek megszűnésének, a tömeges vállalati csődök mérséklésének legitim társadalmi és gazdasági törekvése is fékezi az átalakulást. Azaz a gazdasági válságok törvényszerű következménye, a J. A. Schumpeter által szellemesen „teremtő rombolásnak” nevezett folyamat még nem fejeződött be. (Az átalakulás folyamatjellege miatt ez a válságszakasz egyébként sem gyömoszölhető két naptári dátum közé.)

A munkahelyek megszűnésének esélye ma még nagyobb, mint az újak születésének, így a munkanélküliség tovább nő. Ameddig ez a folyamat nem fordul meg, addig a reálgazdasági válsággal együtt kell élnünk (1–2. táblázat).

3. A válság harmadik, minőségileg jól elhatárolható szakasza, az úgynevezett *társadalmi-szociális válság* napjainkban is erősödik.

A szociális feszültségek növekedésének táptalaja a növekvő munkanélküliség, a jelentős jövedelem- és vagyonevesztéssel együtt járó kilátástalanság, a csodát, gyors jólétet ígérő demagógia által keltett türelmetlenség, a bűnbakkereső, bosszúszomjas szélsőséges indulatok gerjesztése és terjedése. Kétségtelen, hogy napjaink egyik legnehezebb és legsürgetőbb feladata egy súlyos ellentmondás feloldása: miközben a szociális problémák csökkentése fékezi a gazda-

1. táblázat

**A GDP, A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS A FOLYÓ ÁLLAMHÁZTARTÁSI HIÁNY ALAKULÁSA NÉGY NAGY ÉS FEJLETT EU-TAGÁLLAMBAN
(A GDP AZ ELŐZŐ ÉV SZÁZALÉKÁBAN, A DEFICIT A GDP SZÁZALÉKÁBAN)**

Ország	GDP			Munkanélküliségi ráta			Államháztartási hiány		
	2008	2009	2010P	2008	2009	2010P	2008	2009	2010P
Németország	1,0	-4,7	-0,5	7,6	7,8	9,6	-0,1	-3,0	-5,5
Franciaország	0,2	-2,6	-0,3	7,4	9,1	10,1	-3,3	-7,5	-6,4
Olaszország	-1,3	-5,0	-0,8	6,8	7,9	10,3	-2,7	-5,3	-5,4
Nagy-Britannia	0,1	-5,0	-0,8	5,7	7,7	10,0	-5,0	-11,4	-9,9

P = prognózis. Forrás: KSH Statdat; illetve Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság. Szerk.: Somai Miklós. Bp., 2009. 10. (Rácz Margit tanulmánya.)

sági stabilizációt és az újabb fellendülést, aközben a feladat megkerülhetetlen, megoldása nélkül nem jöhet létre új fejlődési szakasz a gazdaságban sem. (A társadalmi válság kezelése alatt természetesen nem az ilyenkor szaporodó és radikalizálódó, szakmai vagy rétegérdekek érvényesítéséért demonstráló, esetleg tüntető csoportok gyakran zsaroló követeléseinek állami kielégítését értem.)

A szociális válság kezelése összetett, sokdimenziós feladat. Rövid távon, azonnali intézkedésekkel családok – elsősorban gyermekek – táplálását kell megoldani, éhezését megakadályozni, illetve a hajléktalanok számának növekedését kell megállítani. (Nota bene: megelőzni, hogy kiszolgáltatott embertársaink éhen haljanak és az utcán fagyjanak meg.) Azaz nem a saját hibájukból eladósodott háztartásoknak kell állami mentőövet dobni, hanem az arra valóban rászorultaknak biztosítani a túlélés feltételeit. Ennek a programnak sem anyagi, sem technikai korlátai nem lehetnek! Ez valóban csak elhatározáson és szervezett munkán múlik.

Hosszabb távú, komplex feladat a romakérdés súlyos problémáinak enyhítése. Oktatás és szakképzés, hasznos munka biztosítása, stabil egészségügyi ellátás, az együttélés kultúrájának tudatos terjesztése, pozitív diszkrimináció az élet számos területén, azaz sok és kitartó munka kell a jelenlegi, robbanásveszélyes helyzet javításához. Több évtizedes késlekedésünk így is nehezíti a megoldást.

4. A globális válság lefolyásának negyedik szakaszát a *világgazdaság új, konszolidált fejlődési pályára lépése* jelentheti. Erről a periódusról tudunk a legkevesebbet, hiszen megalapozása számtalan ellentmondástól, kételytől övezve napjainkban zajlik, eredményét és megvalósulásának idejét még nem ismerhetjük.

Sok kitűnő gondolkodó ezt a szakaszt filozófiai és érték-válságként is aposztrofálja, messze nem indokolatlanul. Kétségtelen, hogy áthúzódó gazdasági hatások, ma még megoldatlan közgazdasági problémák éppúgy hátráltatják az „új gazdasági világrend és mainstream” kialakulását, mint a heves filozófiai és értékviták.

Nem veszem a bátorságot, hogy e bonyolult problémák megoldására receptet kínáljak, csak arra vállalkozhatok,

hogy e fejlődési szakasz néhány fontos elemét, megoldandó feladatát felvillantsam.

A fejlett országok többsége a pénzügyi, gazdasági válság pusztító hatásait gigantikus állami támogatással – deficit- és adósságnöveléssel – csökkentette, és a kilábalást – a lassú növekedést – hatalmas összegű olcsó pénz kibocsátásával támogatta. Mindkét intervenció tartós alkalmazása újabb „pénzügyi buborék” és/vagy adósságválság kialakulásával fenyeget. A felhalmozódott deficit és adósság csökkentése, illetve az „olcsó pénz” kivonása a gazdaságból elkerülhetetlen. Bármikor kezdődjék és bármilyen ütemben bonyolódjék is ez a folyamat, a gazdaság növekedését fékezni fogja. A dilemma és a megoldás művészete éppen abban rejlik, hogy a mesterséges kereslet csökkentése olyan időpontban és ütemben valósuljon meg, amely még megakadályozza az újabb lufi növekedését és kipukkanását, de nem taszítja ismét recesszióba a világgazdaságot. Sikerülni fog a mutatvány? Ma még nem tudhatjuk. (Úgy tűnik, 2010/2011 fordulója után már nem halasztható az operáció.)

A krízis felerősítette a *hatékonyabb és részletesebb állami szabályozás és ellenőrzés igényét* a pénzügyi piacokon, továbbá a gazdaság nemzeti keretek között történő protekcionista védelmének szándékát – számos esetben gyakorlatban is megvalósítva azt. A túlszabályozási düh és a bezárkózásra, negatív diszkriminációra ösztönző protekcionizmus azért veszélyes, mert a problémahalmaz globális, a megoldási kísérletek pedig – többnyire összehangolatlanul – nemzeti keretek között születnek meg. Az eredmény így vagy hatástalan, vagy kontraproduktív.

A túlzó állami beavatkozás gátolhatja a valódi versenyt, korlátozhatja a fejlődést támogató piaci mechanizmusokat és a hatékony tőkeáramlást, azaz fékezheti a gazdasági kibontakozást. Azért, hogy ne legyen piaci fundamentalizmussal és ortodox neoliberális felfogással vádolható – noha a ma divatos „kiátkozással” szemben ez a filozófia sem minősülne szakmai értelemben hibának –, az ellentmondások feloldására olyan zseniális közgazdászok és gondolkodók intelmeit idézem, akik tisztában voltak az állami szabályozás korlátaival és tisztelték a piaci mechaniz-

2. táblázat

**A GDP, A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS A FOLYÓ ÁLLAMHÁZTARTÁSI HIÁNY ALAKULÁSA ÖT ÚJ EU-TAGÁLLAMBAN
(A GDP AZ ELŐZŐ ÉV SZÁZALÉKÁBAN, A DEFICIT A GDP SZÁZALÉKÁBAN)**

Ország	GDP			Munkanélküliségi ráta			Államháztartási hiány		
	2008	2009	2010P	2008	2009	2010P	2008	2009	2010P
Lengyelország	5,1	1,07	2,0	7,2	8,3	9,3	-3,7	-7,2	-3,6
Csehország	2,5	-4,1	1,8	4,4	6,8	6,1	-2,7	-5,8	-3,8
Szlovákia	6,2	-4,7	1,7	9,5	12,1	11,0	-2,1	-7,9	-3,5
Románia	7,3	-7,1	0,1	6,1	7,2	8,8	-5,7	-8,6	-4,5
Bulgária	6,2	-4,9	1,4	5,7	6,9	7,6	1,7	-4,7	-1,5
Magyarország	0,8	-6,7	-2,5	7,9	10,1	11,0	-3,7	-4,4	-3,8

P = prognózis.

Forrás: KSH Statdat; illetve Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság. Szerk.: Somai Miklós. Bp., 2009. 21. (Rácz Margit tanulmánya.)

musok teljesítményösztönző, valamint hatékony erőforrás-elosztó szerepét.

Müller Armack és Walter Eucken – a szociális piacgazdaság (a későbbi jóléti állam), illetve a freiburgi iskola elméleti megalapozói – közel 60 éve leírt tanácsai ma is aktuálisak: „Csak annyi tervezést [ma: állami szabályozást], amennyi szükséges, és annyi piacot, amennyi csak lehetséges!”

2001-2006: gazdaságpolitikai hibák, káros eszközök

A magyar gazdaság válság okozta veszteségei meghaladják a versenytársakét és a saját adottságainkon alapuló optimumot. Azaz: *ha súlyos gazdaságpolitikai hibákkal nem erősítettük volna fel a globális válság negatív hatásait, kevesebb veszteséggel is átvészelhettük volna a világgazdasági krízist.* Érdemes röviden számba venni a válság sajátos magyar okait.

A magyar kormányok 2001 és 2006 között *alapjaiban elhibázott gazdaságpolitikát folytattak.* A gazdaságot az export- és beruházásvezérelt, lakossági megtakarításokat ösztönző, egyensúlyörző, azaz fenntartható növekedési pályáról a belső – állami és lakossági – fogyasztás mesterséges növelésére épülő pályára állították. Az úgynevezett „belső motorok” felpörgetése hitelből finanszírozott állami költségekkel és a termelékenység javulásától elszakított, azt nagyságrendekkel meghaladó béremeléssel valósult meg.

A hazai kereslet voluntarista növelése drasztikusan növelte az ország adósságállományát és súlyosan rontotta a gazdaság versenyképességét.

Az elmúlt 30 év magyar gazdaságtörténetében nem példa nélküli ez a „gyorsítás”. (Az első kiugró példája ennek a gazdaságpolitikának az 1985-ös dinamizálás volt, hasonló következményekkel.) Éppen ezért saját tapasztalataink nemcsak elméletileg megalapozott, de a gyakorlatban is igazolt következtetéssel gazdagítanak: kizárólag hitelekkel finanszírozott eladósodás árán nem lehet dinamizálni egy erőforrás-hiányos, kicsi és nyitott gazdaságot, továbbá nem

lehet ennek segítségével fenntartható jólétet teremteni! Ezért az olyan fellengzős politikai lózungok, mint „a magyar gazdaságot a saját lábára állítjuk”, vagy „jóléti rendszerváltást hajtunk végre” csak hamis illúziókat keltenek, óriási veszteséget és kiábrándultságot okoznak. (Vigyázat: a keynesiánus ihletésű, Magyarországon a feltételek híján irreális gazdaságélénkítés csábítása ma is kísért – jobb- és baloldaltól egyaránt! Saját keserves tapasztalataink alapján e valóban zsákutcás „fejlődés” megismétlését most már illelne elkerülni.)

A hibás gazdaságpolitika a válság idejére eszköztelenné tette az országot. Az eladósodott, nemzetközi bizalmat elvesztő ország átmenetileg sem vehette igénybe a visszaesést csökkentő keresletnövelő módszereket.

Az elhibázott gazdaságpolitika megvalósításához a magyar kormányok *káros gazdaságirányítási eszközöket* vettek igénybe. Laza, deficitet és államadósságot növelő fiskális politika, valamint teljesítménnyel alá nem támasztott jövedelempolitika jellemezte ezt az időszakot.

Ehhez a káros „keverék”-hez társultak a monetáris politika hibái. A jegybank egyetlen célként – az inflációgerjesztő fiskális és jövedelempolitikával szemben – a gyors és mesterséges inflációcsökkentést hajszolta. Ez elméletileg rendben lett volna, ha korlátozott eszközeivel képes lett volna fékezni a pénzmennyiséget és ezáltal a fizetőképes keresletet. Ám a „korlátlan nemzetközi pénz” időszakában semmilyen befolyása nem volt a kereslet szűkítésére, az eladósodás kordában tartására. Valójában – noha deklaráltan nem volt ilyen célja – árfolyam-erősítéssel, az importon keresztül fékezte az inflációt. Mindezt irreálisan magas kamatszinttel és erős forintárfolyammal érte el. Ezzel a politikával a vállalkozásokat és a lakosságot az olcsó és bőséges devizahitelek felé terelte (3. táblázat, 1. ábra), egyszersmind fékezte az exportot és megfojtotta az olcsó importtal versenyezni képtelen hazai vállalkozásokat. Szándékai ellenére így lényegesen hozzájárult az ország devizában történő eladósodásához, növelve ezzel kitettségünket és sérülékenységün-

3. táblázat

A VÁLLALATOK ÉS A LAKOSSÁG DEVIZAHITELEINEK ARÁNYA A TELJES HITELÁLLOMÁNYUKON BELÜL (%)								
Évek	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Vállalat	34,3	35,0	40,7	50,9	47,6	47,3	52,9	59,6
Lakosság	3,8	3,3	5,4	19,2	32,7	46,8	59,0	70,2
Összesen	28,8	26,4	28,9	40,3	41,7	47,1	55,7	65,0

Forrás: Bozsik Sándor: A magyar bankrendszer válságtűrő képessége. In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, VII/2. 52.

ket, továbbá növelte az egyébként is elkerülhetetlen gazdasági visszaesést, valamint a munkanélküliséget.

2006–2008: jó irány, rossz szerkezet, tétova kiigazítás

A magyar gazdaság sajátos szerkezete miatt a visszaeső kereslet rövid idő alatt jelentős teljesítménycsökkenést okoz. A magyar kibocsátásban dominálnak az erősen konjunktúraérzékeny iparágak (gépipar, beleértve a gépkoocsiggyártást, az elektronikai ipar, építőipar, kereskedelem, idegenforgalom, illetve szervizszolgáltatások). Ezek termékei iránt válságban a kereslet gyorsan és jelentősen csökken, amit a magyar gazdaság más szektorai nem képesek ellensúlyozni.

2006 és 2008 között jó irányú, de rossz szerkezetű és tétova kiigazítást hajtott végre a kormány. A költségvetési deficit csökkentése elkésett, nagyrészt növekedési potenciált rontó adóemelésekkel ment végbe. Ráadásul az államháztartás egyensúlyát javító lépések egyszeri kényszerintézkedéseken alapultak, gyökeres elosztási reformok hiányában hosszabb távon fenntarthatatlanok lesznek.

Az ország a magas állam- és devizaadósság (4. táblázat), valamint a kiszámíthatatlan, tétova gazdaságpolitika miatt minden nemzetközi bizalmat elveszített, a fizetéseképtelenség határára sodródott.

2008–2009: kényszerintézkedések

A magyar kormány 2008 végén és 2009-ben – ideértve a 2010. évi költségvetés összeállítását és elfogadtatását – eredményes kényszerintézkedésekkel megelőzte a pénzügyi összeomlást. Egy fordított „Titanic-effektus” megvalósításának lehettünk tanúi és részesei: drasztikus féke-

zéssel és irányváltással a hajó elkerülte a jéghegyet. A kemény manőver hatására a hajó maga is megrongálódott. Motorjai megsérültek, némelyik működésképtelenné vált, szerkezete deformálódott, védőpajzsa töredezetté vált. Értékes rakománya egy részét elvesztette, miközben felesleges ballasztok maradtak a fedélzeten. Bár a hajó működőképes, biztonságos kikötőbe kell vezetni és felújítani, nem pedig újabb gyors irányváltással ismét a háborgó nyílt vizekre vezetni.

A kormány – minden ellenkező vélemény dacára – időben és indokoltan fordult a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez. A szupranacionális intézmények – felismerve a magyar gazdaságot fenyegető pénzügyi krízis veszélyeit és megelőzendő egy dominóeffektus bekövetkezését – határozott stabilizációs program ellenében garantálták az ország finanszírozását. (Lényegében ez várható a görög krízis kezelésekor is.)

4. táblázat

AZ ÁLLAMADÓSSÁG SZINTJE A GDP SZÁZALÉKÁBAN										
Év	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Adósság szintje	54,3	52,1	55,8	58,1	59,4	61,7	65,6	65,8	73,0	78,7

Forrás: Az állam célszerű gazdasági szerepvállalása a XXI. század elejének globális gazdaságában. (Szerk.: Pulay Gyula.) Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Bp., 2009. szeptember, 45.

A nemzetközi hitelprogram kiegészítéseként a kormány a 2009. és 2010. évi költségvetés keretében drasztikus állami kiadás- és költségcsökkentést hajtott végre, amivel mérsékelte és finanszírozhatóvá tette az államháztartás hiányát, csökkentette kitétszégünket és sebezhetőségünket a nemzetközi pénzpiacokon.

A stabilizációs intézkedések javították az ország megítélését, megkezdtek a bizalom újjáépítését és potenciális lépéselőnyhöz juttatták a régióban a magyar gazdaságot.

A végrehajtott intézkedések hatására Magyarország közelebb került az euróbevezetés feltételeinek megteremtéséhez, ezen a téren akár a régió éllovasa is lehet.

A rövid távú stabilizációs program végrehajtása természetesen számos gazdasági és társadalmi veszteséget, kárt is okozott. Közülük talán a legsúlyosabb a *rekordméretű gazdasági visszaesés* (két év alatt a GDP 7%-a) és annak összes következménye (növekvő munkanélküliség, romló életkörülmények, csökkenő fogyasztás, erősödő elégedetlenség).

Gyakori szakmai és politikai vita tárgya: vajon kisebb növekedési áldozatokkal elérhetőek lettek volna-e ugyanazon célok – a fizetőkép telenség elkerülése, illetve az ország biztonságos finanszírozási feltételeinek megteremtése? Aligha.

További következmények

A pénzügyi összeomlás reális veszélyét az eladósodás árán finanszírozott, az összes kibocsátást – gazdasági teljesítményt – tartósan meghaladó aggregált kereslet okozta. A többlet kereslet legfontosabb alkotóelemeit a deficitet növelő állam és a termelékenységet meghaladó béremelésekre, valamint eladósodásra támaszkodó lakosság jelentette. A többlet kereslet megszüntetése csak e két nagy terület korlátozásával lehetséges. Ehhez az *állami kiadások csökkentésére, valamint a reálbérek mérséklésére* volt szükség. Más úton az egyensúly nem javítható, az adósságállomány nem mérsékelhető, az ország finanszírozási igénye nem csökkenthető. A mértéket és az ütemezést pedig a finanszírozók – pénzpiacok, nemzetközi pénzügyi szervezetek – elvárásai határozzák meg.

Ilyen kiszolgáltatott helyzetben a növekedési áldozatok törvényszerűen bekövetkeznek. Alkudozni, szakaszolni, szálamizgatni itt nem lehet: a szakadákon egyetlen ugrással lehet csak átjutni.

Kétségtelen, hogy a kereslet csökkentése kapacitások, munkahelyek megszűnéséhez, tömeges vállalati csődökhöz vezetett, a munkanélküliségi ráta rekordmértékűre emelkedett – és még nincs vége. (Valószínűleg 2010-ben 11-12% között tetőzhet.)

A stabilizáció ára az is, hogy növekedtek a szociális, társadalmi feszültségek és az országon belüli területi különb-

ségek. A fejlettebb, versenyképesebb régiókat kevésbé viseli meg a válság, mint a gazdaságilag elmaradott térségeket. Az sem tagadható, hogy a kényszerintézkedések többsége jellegét tekintve egyszeri, minden évben nem ismételtető meg. Azaz a felemás és tovább halasztott reformok miatt a javuló egyensúly egyelőre törekeny, hosszabb távon csak további intézkedésekkel lesz fenntartható. Ugyancsak tény, hogy a gazdaság versenyképességét javító lépések felemásak és hiányosak, hatásuk egyelőre gyenge, azaz az ország növekedési potenciálját erősítő programok megvalósítása nagyrészt még a jövő feladata.

Gazdaságpolitikai dilemmák és feladatok

Ahhoz, hogy a válság után a magyar gazdaság ismét fenntartható fejlődési pályára álljon, azaz dinamikus és egyensúlyozó növekedést produkáljon, szembe kell néznünk számos jól ismert dilemmával, világos válaszokat adva azokra, hogy képesek legyünk az ország adottságaihoz igazodó, konzisztens gazdaságpolitikát kidolgozni és megvalósítani.

1. Magyarország alapvető gazdasági problémái a következőkben foglalhatók össze:

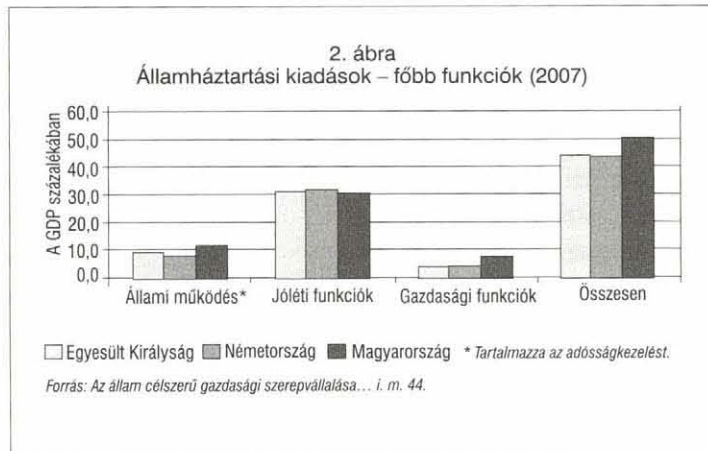
- *alacsony gazdasági teljesítőképeség*, azaz teljesítményhiány: az EU átlagához, valamint saját társadalmi-gazdasági, életszínvonal- és fogyasztási céljainkhoz, vágyainkhoz viszonyítva egyaránt;

- a gazdaság teljesítményéhez képest *aránytalanul nagy állami feladat-, kötelezettség- és kiadástömeg* (2. ábra), amely rontja és fékezi a gazdaság fejlődési feltételeit. (Kornai János megállapítását idézve ez a „koraszülött jóléti állam”, amelyet hatalmas állami és önkormányzati intézményhálózat, óriási foglalkoztatott-létszám, pazarló elosztás, alacsony szolgáltatási színvonal, magas adók és járulékok, valamint állandóan újratermelő hiányok jellemeznek);

- a *magyar gazdaság versenyképessége* (költség, minőség és nyereségesség szempontjából egyaránt) alacsony, ami gátolja a foglalkoztatás bővítését, a versenyszféra beruházásait, új piacok szerzését, azaz a dinamikus és tartós fejlődést.

Ezekkel a pozíciókkal kell tisztában lennünk ahhoz, hogy a kitörés és felzárkózás feladatait meghatározhassuk, hogy képesek legyünk sikeres gazdaságpolitikai programot alkotni és azt megvalósítani.

2. A válság ismét élesen reflektorfénybe állította a régi elméleti kérdést: mikor lehet, illetve kell prociklikus vagy anticiklikus gazdaságpolitikát folytatni. A probléma ezúttal nagyon is gyakorlativá vált, hisz a válság okozta recesszió mérséklésének eszközeként számos ország széleskörűen alkalmazta a *keresletnövelés anticiklikus eszközét*. Az igény nálunk is felmerült: Magyarország „miért megy szembe a világgal”, azaz az állami kiadások és a deficit növelése helyett

miért csökkenti azokat, tovább mélyítve a recessziót? A válasz fölöttébb egyszerű: mert a pénz- és hitelbőséggel támogatott konjunktúra idején prociklikus gazdaságpolitikát folytatott, azaz eladósodással, állami és magánköltekezéssel tovább növelte a keresletet, élénkítette a növekedést. Külső erőforrások bevonásával a fogyasztást növelte, nem pedig a gazdaság versenyképességét javította. Akkor adósodott el, amikor mások csökkentették hiányukat, adósságukat. Akkor sodorta veszélybe hitelképességét, amikor mások tartalékokat gyűjtöttek és reformokat hajtottak végre, felkészülve inségesebb időkre. Magyarán: nem lehet következmények nélkül prociklikus gazdaságpolitikát folytatni konjunktúra idején, majd anticiklikus politikát követelni a válság időszakában. *Az életben maradás feltétele az, hogy recesszióban is prociklikus, azaz a visszaesést átmenetileg mélyítő gazdaságpolitikát folytassunk, hiszen az ellenkezőjét senki sem finanszírozza.*

Magyarország akkor térhet át a konjunktúra ingadozását csillapító anticiklikus gazdaságpolitika folytatására, ha tovább javítja egyensúlyi pozícióit, csökkenti adósságállományát, pótolja a halogatott reformokat, azaz erőt gyűjt a következő, lassú fellendülés időszakában. Ebben az esetben egy ismétlődő ciklikus visszaesés idején – mértékkel ugyan – már módjában lesz a konjunktúrát átmenetileg ösztönző állami segítség alkalmazására.

3. Az előző dilemma egyik leágazása is éles szakmai és hitviták tárgya. Előbb ösztönözzük a gazdaság növekedését akár a deficit és adósság növelésével is, majd a beinduló konjunktúra bázisán javítsunk egyensúlyi helyzetünkön – hallhatjuk gyakorta. Sajnos a sorrend, azaz a gazdaságpolitika súlypontjának megválasztása nem szabadon választható gyakorlat. Nem lehet tétől és időtől független gazdaságpolitikát folytatni olyan országban, ahol lépten-nyomon beleütközünk a hiányos erőforrásaink emelte falakba, azaz szembesülünk a keserves valósággal: legszebb terveink és vágyaink megvalósítása egyszerűen lehetetlen a kemény finanszírozási korlátok miatt.

Leegyszerűsítve az összefüggést: *egyensúlyjavítás nélkül nincs fenntartható és finanszírozható gazdasági növekedés.* Ezért irreálisak, illúziókeltőek és veszélyesek a rendre felbukkanó keynesiánus álmok.

4. A gazdaság versenyképességének javításához, így a növekedés dinamizálásához – többek között – valóban szükség van az adó- és járulékkerhek, tehát az állami jövedelemelvonás csökkentésére – elsősorban a vállalkozásoknál. A problémát – a mérték, az összetétel és a módszerek megválasztása mellett – itt is az időzítés és a sorrend jelententi.

Széles körben elterjedt tévhit, hogy gyors és jelentős adó- és járulékcsökkenéssel rövid idő alatt dinamizálható a gazdaság, és a nagyobb teljesítmény alacsonyabb mértékű jövedelemelvonás mellett is pótolja a kieső bevételeket.

E helyütt nincs módom az úgynevezett „pozitív Laffer-effektus” érvényesüléséhez nélkülözhetetlen speciális feltételek részletes kifejtésére. Ezek hiányában az adócsökkentés bevételkiesést okoz, amit a hiány növelése nélkül valahonnan pótolni kell.

Összegezve: *kiszolgáltatót finanszírozási kényszerhelyzetben, mobilizálható tartalékok nélkül nem lehet adó- és járulékcsökkenéssel dinamizálni a gazdaságot.* Tehát kizárható a deficitnövelés árán végrehajtandó adócsökkentés, az csak az állami kiadások és a hiány mérséklésével együtt valósítható meg.

5. A jövőben *változtatni kell a magyar gazdaságpolitika fő céljain, prioritásain is.* A fenntartható növekedés feltétele a gazdaság versenyképességének és hatékonyságának javítása, az egyensúly megőrzése mellett. Tehát a gazdaságpolitika centrumába nem az elosztás optimalizálását – a csökkenő méretű torta különböző érdekek szerinti elosztását –, hanem a versenyképesség javítását – azaz az elosztható torta növelését – kell állítani. Ezt a célt kell követnie az állami szabályozásnak, a közgazdasági és jogi keretek módosításának is.

6. Az előzőekből következik, hogy a jövőben a fiskális, jövedelem- és monetáris politika új tartalmára és összhangjára van szükség:

– *A fiskális politika hosszú távon sem lazítható.* Az államháztartás konszolidált hiányát 2011-re 3% alá kell csökkenteni és ebben a tartományban megőrizni.

(Ettől a követelménytől – erős korlátok között, mondjuk évi 5% erejéig – átmenetileg, maximum egy évig akkor lehetne eltekinteni, ha Magyarország egyszerre hajtana végre olyan gyökeres elosztási reformokat, amelyek rövid távon növelik az állam kiadásait, de középtávon már garantálják a javuló egyensúlyt, valamint a jobb minőségű állami szolgáltatásokat.) Ez azt jelenti, hogy az éves költségvetés elsődleges egyenlege (az éves folyó bevételek, illetve kiadások különbsége) szufficites legyen, a többlet mértéke pedig kez-

detben haladja meg, később érje el az éves adósságszolgálati kiadások GDP-arányos mértékét.

– *A jövedelempolitika céljai és paraméterei kövessék a termelékenység változását.* Azaz az éves reálbér-emelkedés ne haladja meg a termelékenységjavulás mértékét. A közsféra – mindenekelőtt a közigazgatás – béreinek emelését továbbra is létszám-megtakarításból kell fedezni, miután 730 ezer állami alkalmazott a gazdaság teljesítőképességéhez képest egyrészt sok – az eddig végrehajtott létszámcsökkentések után még mindig az összes foglalkoztatott közel 20%-a –, másrészt tisztességesen megfizetni, így megfelelő szakmai színvonalát biztosítani lehetetlen.

– *A monetáris politika* – szigorú és következetes fiskális és jövedelempolitika bázisán – az euró bevezetéséig csökkenő kamatszinttel, a pénzügyi piacokat orientáló (azokat tesztelő), reális kockázati felárral és a kiegyensúlyozott reál-effektív forintárfolyam menedzselésével szolgálja az infláció csökkentését és támogassa a gazdaságpolitika végrehajtását.

7. Összhangot kell teremteni a magyar gazdaság teljesítőképessége, az állam által vállalt kötelezettségek és a versenyképesség javításának céljai között. Ehhez az állami újraelosztás jelenlegi, 51%-os mértékét csökkenteni kell.

A következő négy évben megalapozott elosztási reformok végrehajtásával – elsősorban az önkormányzati rendszer és a központi igazgatás racionalizálásával, a köz- és felsőoktatás átalakításával, a nyugdíjrendszer korrekciójának folytatásával, az egészségbiztosítási rendszer új alapokra helyezésével, valamint az állami kötelezettségek felülvizsgálatával, a terhek mérséklésével, az állam és a szolgáltatást igénybe vevő lakosság tehermegosztásának módosításával – a várható évi 3-4%-os gazdasági növekedés bázisán, az újraelosztást legalább 8-10%-kal kellene mérsékelni. (Ebből 1-2% fedezné a további deficitmérséklést, 6-8% pedig megalapozhatja az adó- és járulékcsoökkentést.)

Ez a program elvezethet egy teljesítményt, befektetéseket és megtakarításokat támogató, tehát versenyképességet növelő, növekedést ösztönző modern adórendszer megvalósításához.

(Ennek keretében: a bérjárulékok további csökkentéséhez, a munka- és tőkejövedelmek egységes, lineáris adóztatásához, az adómentességek és kedvezmények további szűkítéséhez, az áfa-kulcsok közelítéséhez, általános, differenciált és progresszív vagyoni- és ingatlanadó bevezetéséhez, az iparüzési adó megszüntetéséhez. Az úgynevezett Tobin-adó bevezetésének lebegtetése nem egyéb egy aktuális divat majmolásánál, miután a pénzügyi tranzakciók bármilyen adóztatása csak világméretben lehet eredményes. Az elkülönült nemzeti adóztatás drasztikus tőke kivonással járna és bevételt sem hozna.)

Az euró bevezetése

Az euróbevezetés feltételeinek megteremtése, a folyamat felgyorsítása és deklarálása nemzeti érdek. Gyakran elhangzó ellenérv, hogy nem kell elsietni a csatlakozást az eurózónához, felesleges újabb növekedési áldozatokat vállalni a feltételek teljesítéséhez, és érdemes megvárni a gazdaság teljesítményeinek növekedését, az úgynevezett reálkonvergencia gyorsulását.

Sikeres stabilizációs politika következetes folytatása esetén nincs szükség további növekedési áldozatra. Az egyensúly javítása, a deficit finanszírozhatósága érdekében ezt az árat a magyar gazdaság 2009–2010-ben már megfizeti. (A 2010. évi 3,8%-os hiányt 2011-ben már várhatóan 3–4%-os gazdasági növekedés mellett kellene további 0,8%-kal mérsékelni.)

A csatlakozás feltételeinek megteremtése nélkül a reálkonvergencia sem gyorsítható. Változatlan deficit, államadósság és infláció mellett ugyanis esély sincs a gazdaság versenyképességének növelésére, így a felzárkózásra – miközben megmarad a pénzügyi instabilitás, a permanens kiszolgáltatottság és veszélyeztetettség.

Hároméves csatlakozási program és menetrend kidolgozásával és deklarálásával, ennek birtokában az ERM II. árfolyamrendszerbe való 2010. évi belépéssel, 2014. január 1-jén bevezethető lehet az euró Magyarországon.

Történelmi determinációk

A jövő felelős és reális gazdaságpolitikája nem nélkülözheti az akaratunktól független determinációk számba- és figyelembevételét, tiszteletben tartását és az elkerülhetetlen alkalmazkodást. Ezek a determinációk külső adottságként befolyásolják a gazdaságpolitika feltételeit, mozgásterét és feladatait. Teljes körű felsorolásuk és kibontásuk meghaladja a dolgozat kereteit, ezért csak a legfontosabbakat foglalom össze:

– *A magyar gazdaság szűkös erőforrásokkal rendelkezik, ezért állandó külső erőforrás-bevonásra van szüksége.* (Ez igaz valamennyi termelési tényezőre, tőkére, technológiára és a kutatás-fejlesztési eredményekre egyaránt.)

A hiányzó erőforrások pótlása, megszerzése állandó erőfeszítéseket kíván, széles körű nemzetközi gazdasági együttműködést, valamint az erőforrásimportot támogató jogi és közgazdasági környezetet feltételez. Ezen utóbbi ma még hiányos, számos esetben nem ösztönöz, hanem elriaszt – megteremtése csak rajtunk múlik.

– *A magyar piac kicsi, bővítése is csak korlátok között lehetséges.* Erős tehát az exportkényszer, vagy más megközelítésben tartós növekedést és gazdasági fejlődést csak az exportteljesítmény fokozásával érhetünk el. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságpolitikának exportösztönzőnek kell lennie.

5. táblázat

A NÉPESSÉGSZÁM VÁLTOZÁSÁNAK TÉNYEZŐI, 2001–2009

Megnevezés	2001–2005 átlaga	2006	2007	2008	2009
Élveszületés	96,2	99,9	97,6	99,1	96,5
Halálozás	133,8	131,6	132,9	130,0	130,4
Természetes fogyás	-37,6	-31,7	-35,3	-30,9	-33,9
Nemzetközi vándorlási különbözet	12,8	21,3	14,6	16,5	15,9
Tényleges népességszám-változás	-24,7	-10,4	-20,8	-14,4	-18,0

Forrás: KSH.

– A magyar munkaerőbázis mennyiségi és strukturális szempontból egyaránt elégtelen a dinamikus növekedéshez. Ez egyfelől állandó importmunkaerő-igényt jelent, másfelől minőségi követelményeket támaszt az oktatással, szakképzéssel szemben. A foglalkoztatás növelésének tehát nemcsak keresleti – kevés a munkahely –, hanem erős kínálati korlátai is vannak. Mindkettőt oldanunk kell, ha azt akarjuk, hogy a jelenlegi 57% körüli foglalkoztatási ráta szignifikáns mértékben emelkedjen.

– A sokat emlegetett komparatív előnyök a tovább élelődő globális versenyben új értelmezést kapnak. Ma már nem elég például a mezőgazdaság számára kedvező éghajlati-termeszeti környezet, a jelentős mennyiségű termálvízkincs, néhány találmány vagy fejlett technológia, ha nem társul hozzá tartós és kiemelkedő minőség, versenyképes termelési költség (lásd: magyar agrárgazdaság), komplex szolgáltatások, megbízható, határidős szállítás, teljesítés és széles körű marketing. (Arról nem is szólva, hogy ma már a kedvező adottságú magyar gazdasági területek a nemzetgazdaság összesített teljesítményének elenyésző – a GDP 10%-a alatti – hányadát adják.)

– A magyar demográfiai trendek ismertek és tartósak (5. táblázat). Rövid távú befolyásolásuk lehetetlen, hatásuk pedig számos területen meghatározó. Ezekkel minden társadalmi-gazdasági programnak számolnia kell. A fogyó népesség, a csökkenő munkaerőbázis, a növekvő létszámú inaktív rétegek befolyásolják a foglalkoztatást, az oktatást, az egészségügyi ellátást, a nyugdíjrendszert stb.

A gazdaságpolitika számára mindez alkalmazkodási kényszert jelent.

– A közeljövőben az állami erőforrásokból finanszírozott beruházások csak korlátozottak lehetnek. Lényegében az igénybe vehető EU-forrásokra és az azokhoz szükséges hazai önrészre támaszkodhatnak. E beruházási források felhasználásának szerkezetét hatékonyabbá kell tenni. Többet fordítsunk a gazdaság közvetlen és közvetett – infrastruktúrális – fejlesztésére és kevesebbet a néha hivalkodó presz-

tízsberuházásokra (például: városközpontok, szökőkutak, díszburkolatok, emlékművek építésére).

– A felhalmozott államadósság optimális menedzselése ma már adottság és állandó feladat. A leghatékonyabb eszközök megválasztása enyhítheti az adósságszolgálat terheit, hiányosságai növelhetik azt. (Nem szabad megfeledkezni arról, hogy az adósságállományt megfelelő állami vagyonszerkezettel is mérsékelni lehet.)

– A társadalmi és szociális feszültségek folyamatos menedzselését éppúgy állandó feladatnak kell tekintenünk, mint az előzőekben felvázolt determinációkat. A cselekvést bénító elégedetlenség vagy a kilátástalanság tömegessé válása olyan pusztító akciókat válthat ki, amelyek megakadályozhatják a gazdaság fejlődését is.

Felszámolandó történelmi hátrányok

Egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy a magyar gazdaság megítélését és fejlődését nem csupán a szűken vett gazdasági teljesítmények, hanem a gazdaság kereteit átlépő, de a gazdasági folyamatokra ható külső tényezők is befolyásolják. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a gazdaságot körülvevő környezet minősége egyre nagyobb jelentőségű, a versenyképességet és a befektetéseket, beruházásokat, tehát a fejlődést egyre inkább befolyásoló tényező. E gazdasági környezet néhány elemét – hatásuk miatt – érdemes külön is kiemelni.

1. A társadalmi méretű és mélységű korrupció a magyar gazdaság egyik rákfeneke. Hatása pusztító és elriasztó. Aláássa a teljesítmény hitelét, rombolja az ösztönzést és értékelést, növeli a költségeket, eltorzítja a piaci viszonyokat, sok gazdasági szereplőt kiszolgáltatottá tesz, csődbe juttat, károsítja az államot és az egyéneket egyaránt.

A korrupció gazdasági és morális probléma egyszerre. A gazdaság területén az állami újraelosztás csökkentése, átlátható viszonyok és szabályok megalkotása (közbeszerzés, pályázati rendszerek, az elszámolások nyilvánossága), vala-

mint következetes szankcionálás csökkentheti a korrupciót. (Bár mára már lerágott csont, sajnos fölöttébb aktuális a pártfinanszírozás jelenlegi rendszerének lényegében automatikusan korrupciókeltő hatása.)

2. A kiszámíthatatlan, politikavezérelt gazdaságpolitika elbizonytalanítja a gazdaság hazai és nemzetközi szereplőit, az éles belpolitikai szembenállás hiteltelenné teszi a legjobb programokat is.

A gazdaságpolitika alapvető kérdéseiben és fő irányiban megegyezésre kell jutniuk a politikában szemben álló feleknek. Ennek kereteit és tartalmát meghatározhatja az eurócsatlakozás konszenzusos programja.

3. Az állami és önkormányzati vállalatok, valamint intézmények gazdálkodásának és ellenőrzésének nyilvánossága a transzparencia és a bizalom egyik feltétele. Ennek hiánya állandó botrányok forrása, amelyek rombolják az egyébként is gyenge lábakon álló közbizalmat.

4. A szerződéses fegyelem gyenge Magyarországon. A vállalt kötelezettségek teljesítésének hiánya, tömeges körbetartozások, az elvégzett munka gyenge minősége, az eszközök pazarló felhasználása tipikus hiba, amely rontja a gazdaság hatékony működését.

5. A bürokrácia, a szakszerűtlen és lassú ügyintézés növeli a gazdaság működési költségeit, rontja a gazdálkodás hatásfokát, esetenként elriasztja a gazdaság szereplőit a magyarországi tevékenységtől.

6. A megbízható, hiteles és gyors igazságszolgáltatás gazdasági ügyekben is hiánycikk Magyarországon. Ez is rombolja a bizalmat a magyar gazdasággal szemben.

7. A kialakult tulajdonviszonyok erőszakos, politikavezérelt módosításának lebegtetése és tesztelése (lásd például a pécsi vízmű ügye) bizonytalanságot és bizalmatlanságot kelt a magán- és külföldi befektetők, valamint a vállalkozások és a lakosság körében.

Eleve elhibázott módszer az esetleges szabályozási vagy ellenőrzési hiányosságokat a tulajdoni struktúra hatalmi megváltoztatásával orvosolni.

Az előzőekben felsorolt gazdaságon kívüli tényezők negatív hatásait csökkenteni kell ahhoz, hogy a magyar gazdaság képes legyen felzárkózó pályára állni.

Összegzés

A fenti sorok olvastán az olvasóban kialakulhat az a benyomás, hogy a magyar gazdaság gondjainak megoldása tulajdonképpen reménytelen vállalkozás. Pedig nem az. Igaz, hogy a mozgástér szűk, a mezsgye, amin haladnunk kell, keskeny, sok az akadály és az útelágazás, könnyű eltévedni vagy megbotlani, esetleg elbukni. Ám az is igaz, hogy gondjaink megoldására léteznek koncepciók, módszerek és esz-

közök. Hozzáértő kormányos pedig az úton tudja tartani a járművet és eligazodik az útelágazásoknál.

Mi kell ahhoz a gazdaságban, hogy elkerüljük az újabb zsákutcát és veszteségeket? Csodavárás, varázslat és demagóg ígéretek helyett a megkezdett folyamatok folytatására, kiegészítésére, reális gazdaságpolitikára, szívós és kitartó munkára, valamint a stratégiai kérdésekben összefogásra van szükség. Ennyiben a gazdaságpolitika a szemben álló politikai erők érdekközösségének terepe is lehet, azaz a megoldási javaslatok a hatalmat gyakorló politikai erőknek és az ellenzéknek egyaránt szólnak.

Szakmailag megalapozott, reális gazdaságpolitikai program nagykoalíció nélkül is konszenzust teremthet a versengő politikai erők között. A tét nem kicsi: behozhatatlan leszakadás és elmaradás, vagy fokozatos felzárkózás Európa fejlettebb feléhez. Választani nem nehéz, közösen cselekedni nem könnyű – de nem is lehetetlen.

Irodalom

- Barro, R. J. (1997): *Determinants of Economic Growth*. USA, The MIT Press.
- Békési László (2004): *Adórendszer és növekedési pálya*. Bp., Pénzügykutató Rt.
- Békési László (2006): *Mit várhatunk egy modern államtól?* Bp., MTA Mindentudás Egyeteme.
- Eucken, Walter-Müller Armack, Alfred (2006.): *Ein Vergleich ihrer Konzeptionen des Ordoliberalismus und der Sozialen Marktwirtschaft*. Berlin, GRIN Verlag.
- Friedmann, M. (1986): *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Bp., KJK.
- Keynes, J. M. (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Bp., KJK.
- Kolodko, G. (2002): *Globalizáció és a volt szocialista országok fejlődési tendenciái*. Bp., Kossuth Kiadó.
- Kornai János (1980): *A hiány*. Bp., KJK.
- Laffer, Arthur (2004): *The Laffer Curve*. USA, Heritage Foundation.
- Modigliani, F. (1988): *Költségvetési hiány, infláció, jövő nemzedék*. In: Pénz, megtakarítás, stabilizáció. Bp., KJK.
- Nordhaus, W. D.-Samuelson, P. A. (2008): *Közgazdaságtan*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- Schumpeter, J. A. (1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Bp., KJK.
- Tobin, J. (1998. febr.): *Liquidity Preference as Behaviour Toward Risk*. New York, *Review of Economic Studies*.
- Winiecki, J. (1993): *Heterodox stabilisation in Eastern Europe*. London, *EBRD Working Paper*, Wo. 8.

TÖRÖK ÁDÁM

A magyar gazdasági válság mélyebb rétegeiről

A magyar gazdaságot hosszabb ideje sújtja válság, mint a világgazdaságot. A válságidőszak hosszát 2010 nyarán különböző értelmezések 4-6 évesre becsülik.* Az egyik, bár nem általánosan elfogadott recessziós definíció szerint a gazdaságban legalább két egymást követő negyedév negatív növekedési mutatója esetén van visszaesés. E meghatározást alapul véve valójában csak 2008–2010-es recesszióról beszélhetnénk a magyar gazdaságban. A növekedés tartós lassulása, a külső finanszírozási nehézségek erősödése, illetve a vállalati gazdálkodás feltételeinek romlása azonban már az évtized közepén komoly válságot vetített előre, pedig akkor még szó sem volt a világgazdaság kríziséről.

Magyar vállalatok a válság alatt

Ebben a cikkben nem a válság sokat használt makrogazdasági megközelítése áll előtérben, hanem a *magyar vállalkozások válság alatti magatartása*. A makrogazdasági folyamatokat középpontba helyező gondolkodás ugyanis néha hajlamos arra, hogy a gazdaság mikrovilágát egyfajta monolit, a makroszint alatt „elrejtőző” s így nem is mindig jól látható tömbnek tekintse. Pedig a magyar gazdaság mikroszintjén igen változatos viselkedési formák, siker- és kudarc történetek, gazdaságpolitikai, szabályozói stratégiák figyelhetők meg.

Biológiai analógiával élve: a magyar vállalkozások világa érdekes és sajátos *életközösségnek* tekinthető, amely a magyar gazdaságpolitika, valamint a társadalmi, külgazdasági és egyéb hatások által befolyásolt *élőhelyi környezet*, azaz *biotóp* megteremtette feltételek közepette létezik. Ennek az életközösségnek a létfeltételei a 2000-es évtizedben kétségtelenül számottevően romlottak, de ez nem jelentette azt, mintha a magyar vállalkozások száma számottevően csökkent, a vállalalkozási kedv pedig visszaesett volna. Sőt a magyar vállalkozások száma a leg súlyosabbnak számító válságévben, 2009-ben mintegy 31 ezerrel, a társas vállalkozásoknál 3,28%-kal nőtt, az összes gazdasági szervezet száma pedig 1,94%-kal emelkedett. 2009. december 31-én Magyarországon összesen több mint 1,5 millió gazdasági szervezet működött, ebből csaknem 580 ezer társas és 1 millió 12 ezer egyéni vállalkozás volt (KSH, 2010a).

A látszólag nagy vállalalkozási sűrűséget a magyar gazdaság méretéhez képest akár impozánsnak is tekinthetnénk, de ez valójában az átalakulás többféle szempontból is ellentmondásos folyamatainak az eredménye.

Többirányú átalakulás a vállalati szférában

A fejlett országokra jellemző vállalalkozási kultúra egyes elemei már az 1980-as évek elején kezdtek kialakulni Magyarországon. Ennek fő útja a különböző – abban az

időben „nem tőkés jellegűnek” tekintett – kisvállalkozási formák, mint a gazdasági munkaközösségek (gmk-k) és a vállalati gazdasági munkaközösségek (vgmk-k) törvénybe iktatása, illetve – különösen a vendéglátóiparban – a különböző „szerződéses üzemeltetési formák” megjelenése volt. Ezzel az ország átmeneti lépéselőnyt szerzett a KGST tagállamai között, elsősorban a vállalkozói mentalitás és magatartásformák gyorsabb elterjedése következtében.

A magánvállalkozási formák Nyugaton szokásos sokszínűségét az 1988-as társasági törvény teremtette meg. A modern jogi keretek között működő vállalkozások már a szocialista politikai rendszer agóniája idején gyorsan elterjedtek a vállalkozói szemlélet megléte, a jelentősebb vállalatoknál pár év alatt végrehajtott privatizáció, valamint a munkanélküliség hirtelen növekedésével összefüggő gazdasági kényszerek miatt. Az összes vállalkozás száma Magyarországon már 1995-ben megközelítette az 1 milliót, de ez a kiemelkedő szám valójában nem jelentett nyugati értelemben fejlett és versenyképes vállalkozói világot.

A korabeli becslések három-négyszázezerre tették az úgynevezett „kényszervállalkozások” számát. Ezek általában – minimális tőkével, többnyire az igen egyszerű, úgynevezett személyegyesítő formákban, mint például a betéti társaság – azért jöttek létre, mert az állami szervezeteknek (oktatási és egészségügyi intézményeknek éppúgy, mint a közigazgatás különböző szintű szervezeteinek) csökkenteniük kellett alkalmazottaik létszámát a különféle megszorító intézkedések, kivált az 1995. márciusi Bokros-csomag miatt.

Feladataik viszont nem csökkentek hasonló mértékben, így arra kényszerültek, hogy – úgymond – „kiszervezzék” tevékenységük egy részét. Az „outsourcing” kifejezés sajátos magyar fordítása és értelmezése pedig nagyon sok esetben nem jelentett mást, mint megbízási szerződést a korábban alkalmazottként dolgozó orvossal, tanárral vagy tisztviselővel, aki így – papíron igen, de magatartási vagy stratégiai értelemben aligha – a vállalkozók körét gyarapította Magyarországon. A színlelt munkaszerződésekre alapozott, nagy részben egypiacos és igen tőkeszegény családi kisvállalkozások túlélési esélyei így hosszabb távon bizonytalanok, kibontakozási vagy fejlődési lehetőségeik pedig többnyire igencsak korlátozottak voltak. Ez a helyzet az elmúlt másfél évtizedben alig változott.

* A tanulmány 2010 júliusában készült. (A szerk.)

A 2000-es évtized végének magyar vállalkozói biotípiájában ugyancsak bizonytalan a kialakult szervezettel, kiépített telephellyel, általában viszonylag diverzifikált piacokkal rendelkező kis-közepes és közepes méretű vállalkozások egy részének helyzete. E vállalkozások többsége – általában különféle átalakulási és tulajdonosváltási vargabetűk után, azaz több közbeeső állomáson keresztül – korábbi állami vállalatok maradványain jött létre. Nem mindegyikük tudott azonban komolyabb hasznot húzni abból, hogy megszabadult az állami gazdálkodás béklyóitól, és így nem is vált tartósan versenyképesé.

Az *állami vállalatok privatizációja* ugyanis sok esetben nem azt jelentette, hogy egy korábbi állami tulajdonú cég az új magántulajdonos keze alatt jelentősen korszerűsödött és hosszabb távon életképes piaci szereplővé vált (Mihályi, 2010). A komoly vállalati átalakulás finanszírozására képes – zömmel külföldi – magántulajdonosok ugyanis csak a legjobb magyar vállalatokat tartották meg és alakították át korábbi kereteik között. A többi magyar állami vállalatnál a privatizáció sokszor csak a *valóban értékes részek kiválogatásával és továbbfejlesztésével járt*, míg a többi rész egy ideig még tovább vegetált tőkeszegény magyar tulajdonosok irányítása alatt. Más esetekben a privatizáció nem is járt komolyabb fejlesztésre képes tulajdonosok bevonásával, így a piacgazdaság tartósan életképes szereplői nem jöttek létre az ilyen esetekben sem.

A magyar gazdaság vállalati szektorában az átalakulás fő receptjének a közvélemény és a szakma is valószínűleg a *külföldi működő tőke bevonása* alapján végrehajtott átfogó modernizációt tekinti. Kétségtelen tény, hogy a magyar gazdaság számos korábbi reprezentatív szereplője a pénzügyi szektorban, a gépiparban, a járműiparban, a háztartási gépek gyártásában, az élelmiszeriparban és számos más területen külföldi tulajdonosok befektetéseinek, majd alapos vállalatátalakító munkájának köszönhetően maradt fenn. Nagyrészt úgy, hogy a cég neve már általában a nemzetközi vállalatcsoportra, nem pedig a korábban ismert és elismert hazai márkanévre emlékeztet. (Volt néhány olyan eset is, amikor az 1990 előtt népszerű márkanév – Traubi üdítőital, Boci csokoládé – maradt fenn úgy, hogy a márkanévet megvásárolták, de a termelési háttér nem függ össze a korábbi gyártóbázissal. Részben hasonló eset a Tisza cipő. Ezt a márkát a cég 2007-es privatizációjáig a martfői cipőgyár gyártotta. Az új tulajdonos felszámolását követően, 2009-től a magyar tulajdonú Clash Kft. a márka birtokosa.)

E vállalati fejlődési pályák túlnyomó részét sikertörténetnek tekinthetjük a magyar gazdaság szempontjából, hiszen a kapacitásaik nagy része megmaradt, és jócskán korszerűsödött. Ugyanakkor az is vitathatatlan, hogy ezek a sikertörténetek nem voltak kiemelkedően gyakoriak, és a 2010-ben látható magyar vállalati világ többsége nem a si-

keres külföldi tulajdonú vállalatcsoportok része vagy stratégiai jellegű, tartós üzleti partnere.

Az 1990-es évek elejének szakirodalma a nem megszűnő, de tartós fellendülésre sem képes vállalatok (többségükben különféle technikákkal privatizált cégek) helyzetét a „sodródás” jelenségével írta le (Brada-Singh-Török, 1994). Azóta nem készültek átfogó elemzések a „sodródó” magyar magánvállalatok további sorsáról, így csak az eseti információk alapján rendelkezésre álló hiányos összkép alapján kísérelhetjük meg felvázolni a pályafutásukat.

A „sodródó” vállalatok nagyobb része az elmúlt másfél évtizedben eltűnt a piacról, elsősorban a *könnyűiparban* és az *élelmiszeriparban*. Ennek okai mindenekelőtt versenyképességi jellegűek voltak. A gyorsan megerősödő importverseny csak kevés hazai gyártónak tette lehetővé a közvetlen fogyasztásra termelő szektorokban azt, hogy stabilan megvesse a lábát a magyar piacon, miközben a költségek oldaláról egyre nagyobb nyomás nehezedett rájuk. Az EU-csatlakozás folyamata során számos, Magyarországon korábban nem érvényes technikai (fogyasztóvédelmi, környezetvédelmi, állat-egészségügyi, minőségbiztosítási és egyéb) előírás betartása vált kötelezővé, ami jelentős többletköltségekkel járt az eleve gyakran tőkeszegény vállalkozások számára. Ugyanakkor az átalakulás során jelentősen megemelkedtek a vállalkozások telephely-használati, közüzemi, informatikai és adminisztrációs költségei is, amire nem mindig nyújtott fedezetet a termelékenységgemelkedés.

A piaca jutás költségeit növelte a kiskereskedelem szerkezetének alapos átalakulása, többek között a beszállítóiknak a korábban megszokottnál lassabban és kevesebbet fizető (illetve komoly visszatérítéseket követelő) áruhátlancok elterjedése Magyarországon. Mindezt tetézték az adórendszeri és az egyéb bürokratikus szigorítások. Az OECD becslése szerint 2007-ben a magyar GDP mintegy 6%-át tették ki az adminisztratív költségek, amelyek hasonló mutatója szinte az összes többi EU-tagállamban 4% alatt maradt. Más felmérések szerint (részletesen lásd Török, 2007) nemcsak a költségek, hanem az adók és elvonások szintje, illetve a vállalatműködéssel összefüggő adminisztratív teendők mértéke alapján is Magyarországon volt az egyik legbarátságtalanabb vállalkozási környezet Európában a 2000-es évek elejétől (1. táblázat).

A korábbi állami vállalatok maradványain alakult magán-cégek egy része valóban eltűnt, és számos, korábban ismert magyar márka is kikerült a piacról az átalakulás most már több mint húsz éve alatt. A márkák piacról való kikerülése vagy azt jelenti, hogy az illető márka már nem is kapható, vagy – a tartós beruházási vagy fogyasztási cikkek esetében – azt, hogy a termékek nagy részét még használják (tehát például látható az utcán), de újonnan már nem lehet beszerezni.

A márkanevek és a volt állami vállalatok, illetve utódaik egy részének eltűnése azonban nem jelentette a magyar vál-

1. táblázat

A MAGYARORSZÁGI ÜZLETI KÖRNYEZET VILÁGBANKI RANGSOROLÁSA			
	Helyezés 2005	Helyezés 2006	Különbség
Vállalatindítás	80.	87.	-7
Engedélyek intézése	141.	143.	-2
Munkaerőfelvétel, elküldés	89.	90.	-1
Tulajdon bejegyzése	100.	103.	-3
Hitelhez jutás	19.	21.	-2
Befektetők védelme	114.	118.	-4
Adózás	115.	118.	-3
Külkereskedelem	67.	76.	-9
Szerződések érvényesíthetősége	11.	12.	-1
A vállalat bezárása	57.	48.	+9
Átlag	60.	66.	-6

Forrás: Román Zoltán: A vállalkozás a magyar gazdaságban – nemzetközi tükrökben. Köz-gazdaság, 2007. 2. 79.

lalkozói szektor összezsugorodását. Inkább az történt, hogy a volt állami cégek nyomai egyre kevésbé látszanak a magyar gazdaságban, miközben – nagy nehézségek árán, de – kialakulóban van egy új, részben hazai tulajdonú kis- és közép-vállalati réteg.

A magyar vállalati világ a 2000-es években

A közhiedelem szerint a magyar vállalati világ általában véve súlyos válsággal küzd a 2000-es években. Szaporodnak a magyar tulajdonú piaci szereplők versenyképességi problémái (Chikán–Czakó, 2009), kisebb részük pénzügyi ellehetetlenülése is fenyeget, többségük pedig rendszeres finanszírozási gondokkal küzd. A komoly működési zavarok ellenére azonban nemcsak a vállalkozások számának növekedése figyelhető meg a 2000-es években, hanem a vállalkozások szerkezetének egyelőre nem túlságosan jelentős, mégis jó irányt mutató átalakulása is.

A működő vállalkozások száma 2000 és 2008 között csak három évben (2005, 2006, 2007) csökkent Magyarországon, de a társas vállalkozások száma minden évben nőtt ebben az időszakban (KSH, 2010b). Különösen a közepes és kis-közepes vállalkozási méretkategóriára jellemző kft.-k köre bővült jól látható mértékben, minden évben legalább 5%-kal.

Ugyanakkor látványosan szorultak vissza az egyéni vállalkozások, amelyek száma 2003 óta folyamatosan csökken. Tanulságos adat ezzel összefüggésben, hogy a vizsgált időszak minden egyes évében az akkor működő egyéni vállalkozások több mint 10%-a szűnt meg, míg a hasonló megszűnési arány a középmezőre jutó vállalkozásoknál nem érte el a 2%-ot, és a társas vállalkozások összességét tekintve is csak

6–8% között alakult (KSH, 2010b). A 2003-ban újnak minősült egyéni vállalkozások csak kevesebb mint 40%-a élte túl a 2008-as évet, míg ez a túlélési ráta a kft.-knél csaknem 60, és a betéti társaságoknál is több mint 50%-os volt ugyanebben az ötéves időszakban (KSH, 2010b).

Az adatok is arra utalnak, hogy a magyar vállalkozások világa bizonyos szerkezeti trendforduló jeleit mutatja a 2000-es években. Jól láthatóan csökkenni kezdett az egyszerűbb, komolyabb szervezettel nem rendelkező és a követelésekért kevésbé helytállni képes, saját tőkét nem vagy csak minimális mértékben felmutatni tudó vállalkozási formák aránya (2. táblázat). Közvetett adatok alapján azonban – véleményem szerint – feltételezhető, hogy növekedett viszont az olyan piaci szereplők száma, amelyeknél – legalábbis a vállalkozás jogi formája és a működéssel kapcsolatos garanciális feltételek alapján ítélve – kisebb az esély a nyomtalan eltűnésre, szemléletes kifejezéssel a „felszívódásra”. E körben inkább valószínű, hogy a vállalkozás létesítése és fenntartása valóban kézzelfogható, legális gazdasági célokat követ.

Pitti Zoltán becslése szerint (Pitti, 2010) a ténylegesen működő magyarországi vállalkozások 2–3%-a globális jellegű (azaz multinacionális vállalatok egész világot lefedő termelési-értékesítési rendszerein belül vagy azokhoz kapcsolva működik). 4–5%-uk regionális érdekeltségű (azaz az EU-n belülről irányítják és meghatározó piaci is európaiak), és 6–8% a szatellit vállalkozások aránya (ezek köre és tevékenysége gyorsan változik, de fő jellemzőjük a Magyarországon bejegyzett külföldi cégek tulajdonosi szerepe). Ezek az elsősorban külföldi háttérű cégek az összes Magyarországon működő vállalkozás mintegy 15%-át teszik ki.

A hazai piacra orientált piaci szereplőket Pitti ugyancsak három nagy csoportra osztja. A hazai piacra épülő országos szerepkörű – zömmel budapesti székhelyű – vállalkozások részaránya 28–30%, a helyi jellegű (kommunális) vállalkozásoké emelkedik, de még nem éri el a 20%-ot. Végül magas arányt, 28–30%-ot képviselnek a taktikai jellegű (tehát rövid távú cél érdekében létesített), illetve megélhetési típusú vállalkozások. Valószínű, hogy az utóbbiak a legérzékenyebbek a szabályozás szigorodására és a bürokratikus nehézségekre, ugyanakkor náluk képzelhető el leginkább, hogy vállalkozóbarát szabályozás mellett sem vetik meg a lábukat tartósan a piacon. Az utóbbi vállalkozások fennmaradása tehát hosszabb távon így is, úgy is kevésbé várható. Különösen azok esetében, amelyeket önfoglalkoztató vállalkozásoknak neveznek, s ahol a munkaadói terhek jelentősebb csökkentése akár értelmetlenné is teheti a vállalkozás fenntartását.

Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetében és tartósan gyenge növekedési teljesítménye mellett akkor is igen fontos a vállalkozások optimális szabályozási környezetének a megteremtése, ha már néhány év alatt a vállalkozások számának csökkenése lehetséges. Az optimumra való utalás

itt egyáltalán nem véletlen, mert a gazdaságpolitikának két ellentétes veszéllyel kell szembenéznie ezen a területen.

A 2000-es évtizedben a magyar vállalkozások elsősorban az egyik veszélyt, a *túlszabályozást* érzékelték, amely a kormányzat és a vállalati világ közötti bizalom szinte folyamatos romlását tükrözte. A romló bizalom számos kormányzati intézmény esetében nem mást jelentett, mint hogy a vállalkozásokat eleve érdekeltnek tekintették a szabályozás kijátszásában. Ennek megfelelően többször is bővítették a hatóságok elszámoltatási és büntetési jogosítványait, miközben az átláthatóság követelményére hivatkozva növelték a vállalkozások adminisztrációs terheit és felelősségét.

Ez a hatósági magatartás valóban alkalmas volt az adóbevételek bizonyos növelésére és egyes csaló vállalkozások kiszűrésére, viszont a tisztességes, ám esetenként adminisztrációs hibákban vétkes vagy a gyakran változó szabályokhoz nem azonnal alkalmazkodni képes piaci szereplőket elidegenítette az állami hivataloktól és megteremtette a kölcsönös bizalmatlanság légkörét. Rontották a bizalmat azok a vállalati tapasztalatok is, amelyek szerint Magyarországon lényegében csak a vállalatok oldalán létezik jogi és pénzügyi felelősség a szabályok megszegése esetén, az állam szabályozó és fiskális intézményei esetén viszont nem vagy csak alig. Más szóval: igen hiányosak a hatóságok elszámoltatásának a lehetőségei akkor, ha esetleg a hatósági hibák miatt kárt szenvedett vállalkozások kéri a felelősségre vonást.

Nem teljes körben szűntek meg azonban a jogszabályokat kijátszó vállalkozásokat segítő kiskapuk, és a magyar gazdaság egyre szervezettebb világgazdasági integrálódása miatt a jövőben sem lehet elképzelni egy ilyen értelemben „vízhatlan” magyar vállalati szabályozást. A magyar kormányzatnak tehát még a magyar gazdaság valóban drámaian rossz etikai és bizalmi viszonyaira hivatkozva sem érdemes tovább szigorítania az adózási, beszámolási, cégnyilvántartási, munkavédelmi, környezetvédelmi, cégjogi és egyéb szabályokat, hanem *fordulatot kellene elérnie a vállalati világgal fennálló viszonyában*. Ez a fordulat a vállalatok adminisztratív kötelezettségeinek a jelentős csökkentésével indulhatna, és fontos további lépése lehetne az adózási rendszer alapvető egyszerűsítése.

A szabályozási optimum keresésénél ugyanakkor fontos figyelembe venni a másik véglet veszélyeit is. A magyar gazdaságban a török korig visszanyúló hagyományai vannak a *hatóságok kijátszásának* is, és az ilyen hagyományoknak jócskán kedveznek az egyébként szigorúnak és következetesnek látszó vállalati szabályozás egyes komoly gyengeségei.

Ma is van a magyar vállalati világnak számos olyan rossz-hiszemű szereplője, amely majd az állammal vagy üzleti partnereivel szemben jelentős kötelezettségeket felhalmozva tűnik el nyomtalanul a piacról, és ezzel nemcsak jelentős pénzügyi károkat okoz, hanem tovább rontja a bizalmat is az állam

2. táblázat

TÚLÉLŐ VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA GAZDÁLKODÁSI FORMA SZERINT, 2000–2008				
Gazdálkodási forma	2000, új vállalkozások	2002	2005	2008
		túlélők 2000-ről		
Jogi személyiségű társas vállalkozás	13 871	10 585	7 948	6 394
Ebből				
korlátozott felelősségű társaság	12 898	9 852	7 385	5 933
részvénytársaság	172	124	97	81
szövetkezet	326	214	143	93
Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás	22 548	17 635	13 234	10 467
Ebből				
közkereseti társaság	488	349	264	194
betéti társaság	21 960	17 234	12 938	10 247
Társas vállalkozás összesen	36 419	28 220	21 182	16 861
Egyéni vállalkozás	49 807	31 110	20 093	13 306
Vállalkozás összesen	86 226	59 330	41 275	30 167

Forrás: KSH. Statdat. Vállalkozások demográfiája. KSH. (2010/b.)

és a vállalkozások között. Ezt nemegyszer büntetlenül teheti a cégjogi és a személyiségi jogi szabályozás olyan elemei miatt, amelyek a rendszerváltozás idején a polgári szabadságjogok minél szélesebb kiterjesztésével kapcsolatos jogászai illúziók alapján, lényegében politikai megfontolásból kerültek be a magyar jogrendszerbe. Érdemes lenne közelebbről megvizsgálni: a fejlett polgári társadalmakban vajon hány országban figyelhető meg, hogy a gazdasági és a személyiségi jogi szabályozás közötti konfliktusokat a jogalkotók rendszeresen a gazdasági jogi szabályozás kárára próbálják feloldani.

A vállalkozások közötti körbetartozások problémája jellegzetes példa arra, hogy a vállalati világ magatartási zavarait nem célszerű pusztán szabályozási szigorítással orvosolni. A www.korbetartozas.hu portál adatai szerint a magyar gazdaságban a körbetartozások összértéke már 2006-ban meghaladta az 1000 milliárd forintot, amely akkor a GDP 4–5%-ának felelt meg, és ugyanez az adat 2010-re valószínűleg legalább kétszeresére emelkedett. Az egyre súlyosabb probléma kezelésére bevezetett jogi megoldás: a vállalati tartozások közjegyzői kezelése az alvállalkozói szerződéseknél azonban tovább ronthatja a bizalmi légkört a magyar gazdaságban, és megfoszthatja a megrendelőket a minőségi kifogások hatékony érvényesítésétől.

A körbetartozások problémája azért rendítette meg számos vállalkozás pénzügyi helyzetét, mert a hatályos adószabályok szerint a számlakibocsátás után záros határidőn belül akkor is be kell fizetni a számlaösszeg áfa-tartalmát, ha a számla ellenértéke nem folyt be a kibocsátó céghez. A számla kibocsátója tehát sok esetben befizette az áfát, amelyet akkor sem kapott vissza, ha a számla ellenértékét nem tudta behajtani. Az utóbbihoz a hatóságok sem adtak neki semmi segítséget – az adós vagyónának eltüntetéséhez szükséges időnél sokkal tovább tartó bírósági eljárás kivül.

Ez a példa a vállalkozásokkal kapcsolatos magyar szabályozás átalakításának, mégpedig nemcsak technikai, hanem szemléleti megváltoztatásának is egy fontos lehetőségét villantja fel. A számlakibocsátáshoz időben szorosan kapcsolódó áfa-befizetés kötelezettségét azért vezették be, hogy biztosítsák az áfa-bevételek terv szerinti beérkezését a költségvetésbe. E kötelezettség mögött azonban annak a vélelme is állt, hogy a számlák kibocsátói esetleg nem fizetik be a bevételükre jutó forgalmi adót, s eltűnnek a pénzzel. Így az adóbevételek befolyásának pénzügyi kockázatát a hatóság egyszerűen áthelyezte a számlakibocsátók vállára, miközben semmivel sem iparkodott növelni az ő bevételeik biztonságát. A kormányzat – ésszerű kockázatmegosztás helyett – egyoldalú, közhatalmi eszközökkel háritotta át lényegében a teljes saját kockázatát a vállalatok világára.

Történelmi örökség: szabályozási és etikai dilemmák

A magyar gazdaság pénzügyi és szerkezeti válságából való kitöréshez már nem elegendő – bár kétségtelenül szükséges – az államháztartás hosszabb távra szóló rendbetétele. Hasonlóan fontos a *vállalkozások működési feltételeinek a megjavítása*, beleértve mind a szabályozási környezetet, mind a tőkéhez és folyó finanszírozáshoz jutás zökkenőmentes és olcsó rendszerét. A vállalkozásokat eredményesen segíteni képes gazdaságpolitika előfeltétele azonban, hogy a jogrendszer alkalmassá váljék a hatékony szelekcióra a tisztességes és a tisztességtelen, „potyautas” módjára viselkedő vállalkozások között. A magyar gazdaság kisvállalati szereplőit – ők teszik ki a működő vállalkozások több mint 95%-át – csak akkor érdemes támogatni olcsó állami hitelekkel, ha kicsi a kockázata annak, hogy a támogatott vállalkozás majd adót fog csalni, vagy számottevő tartozásokat felhalmozva köddé válik.

Érett piacgazdaságokban – ha az EU országairól beszélünk: Észak-Európában, a Benelux-államokban és a Brit-szigeteken – többnyire fel sem merülnek hasonló kérdések, mert a gazdaság és a társadalom etikai állapota, a „potyautas” jellegű vállalkozói (és egyéb) magatartásformák általános elutasítása kockázatosá teszi a gazdaság szereplői számára az olyan eltéréseket a viselkedési normáktól, amelyek költségeit végső soron a gazdaság más szereplőinek kell megfizetniük. Az európai integráció keleti kibővítésének egyik érdekes, ám

eddig csak alig kutatott következménye volt, hogy a kelet-európai eredetű „innovatív” gazdálkodási és pénzügyi trükkök megjelentek Nyugat-Európában is, és a legtöbb esetben teljesen felkészületlenül érték az ottani, a bizalom és az együttműködés elvi alapjain működő hatóságokat.

Arra is vannak azonban adatok, hogy ezek a hatóságok – különösen a veszélynek jobban kitett Ausztriában, Németországban és Olaszországban – gyorsan megtalálták a megfelelő és jogilag is kifogástalan válaszokat, és sikeresen kiszorították az új tagállamokból, illetve az új tagállamokon keresztül érkező gazdasági bűnözőket. A jogi eszközök tehát valószínűleg rendelkezésre állnak, csak magyarországi alkalmazásuk feltételeit kellene megteremteni.

A magyar vállalkozói világ működési feltételeinek javításához azonban nem csak a tisztességesen működő cégek érdekeit fokozottan szolgáló szabályozás szükséges. A teljes *vállalkozási környezet átgondolása* is fontos lenne.

Magyarország 2007-ig igen rossz helyet foglalt el a külföldi nemzetközi versenyképességi és üzleti környezeti ranglistákon a vállalkozási környezet egyik fontos mutatószámát, a cégalapítás időigényét illetően. A vállalkozások érdekvédő szervezetei úgynevezett *piacra lépési korlátnak* (belépési korlátnak) tekintették a vállalkozásalapítás többhetes időigényét, és komoly nyomást fejtettek ki a kormányzatra ennek jelentős csökkentése érdekében.

Kérésüket végül teljesítették, és az egyablakos ügyintézés, s ezzel együtt a nagyban lerövidített cégbejegyzési idő bevezetésével Magyarország – ebben az egy mutatóban – 2008-ra a nemzetközi összehasonlítások élbolyába került. A gazdaságpolitikuskokat és az érdekképviselőket azonban jókora meglepetés érte akkor, amikor ennek az intézkedésnek a hatásait kezdték vizsgálni. Kiderült ugyanis, hogy szinte semmilyen hatása sem volt a vállalkozásalapítások dinamikájára, azaz mintha a gazdaság szereplői nem is vettek volna tudomást erről a korábban annyit szorgalmazott intézkedéscsomagról. Az új vállalkozások száma ugyanúgy szerény növekedést mutatott a vállalkozásalapítás megkönnyítése után, mint a korábbi években, és nem lehetett megfigyelni a vállalkozásalapítási tevékenység komolyabb megélénkülését sem.

A meglepőnek látszó jelenség magyarázatához talán nem is kell alaposabb elméleti felkészültség. A szakirodalom a piacra való belépés korlátaival párhuzamosan értelmezi az úgynevezett kilépési korlátokat is, amelyek például a vállalkozások megszüntetésének vagy egy termék gyártása leállításának a költség- és időigényét jelentik. Önmagában a belépési korlátok csökkentése vagy megszüntetése nem feltétlenül növeli egy piac vonzerejét, ha a kilépési korlátok változatlanul magasak maradnak. A kilépési korlátok magas szintjének ismerete ugyanis önmagában is egyfajta belépési korlát a vállalkozások, illetve – esetünkben – a vállalkozásalapítást fontolgató gazdasági szereplők számára, mert a kilépés bonyolultsága is növeli a belépés kockázatát.

A vállalkozásalapítás megkönnyítése nem párosult a vállalkozások felszámolására vonatkozó szabályozás enyhítésével, ami újabb érdekes jogi és etikai dilemmára hívja fel a figyelmet. A tisztességes gazdasági szereplők úgy szüntetik meg vállalkozásukat, hogy ezt bejelentik a hatóságoknak, többek között a cégbíróságnak és az adóhivatalnak. Ezt általában alapos és a vállalkozás vezetői számára nem mindig kellemes, költség- és időigényes adóhivatali vizsgálat követi. Az etikai normákat követő vállalkozások vezetői ennek ellenére a törvényes kilépési utat választják, pedig a szabályozás valójában a kockázat nélküli és sokkal egyszerűbb másik megoldásra ösztönöz. Ez pedig nem más, mint a vállalkozás eladása olyan magánszemélynek, aki bármilyen okból (például külföldiként vagy bejelentett lakcím nélküli magyar állampolgárként) nem elérhető a hatóságok számára.

A régi tulajdonos így megszabadul az esetleg súlyos gondokkal küzdő vállalkozás összes kellemetlenségétől (például már nem az ő felelőssége a köztartozások kiegyenlítése sem), és a hatóságok nem is akadályozhatják meg abban, hogy akár napokon belül újabb vállalkozást indítson.

Ez a felemás szabályozás komoly működési gondokat okoz bizonyos ágazatokban, például az építőiparban. Ott bevett gyakorlattá vált az úgynevezett projektcégek alapítása. Ezek a vállalkozások egyetlen építkezés műszaki és pénzügyi lebonyolítására alakulnak, majd az ingatlanok vagy ingatlanrészek eladása után megszűnnek. Megszűnésük akár transzparens és legális úton is történhet, a vásárlók későbbi – például szavatossági – igényeinek teljesítése azonban még akkor is bizonytalaná válik, ha a megszűnés előtt álló projektcégre erre formálisan garanciát vállal.

Ez a látható szabályozási kiskapu komoly kellemetlenségeket okozhat a vevőknek, a vállalkozás-, illetve a gazdaságpolitika számára azonban más okból lehet jelentősége. Hozzájárulhat ugyanis a már említett körbetartozások növekedéséhez akkor, ha a projektcégek úgy szűnik meg, hogy különböző manőverekkel (például minőségi kifogásokkal) késleltette alvállalkozói számláinak a kifizetését, és megszűnése után erre már nem is kerül sor. A jelenlegi magyar szabályozás nem teszi lehetővé az ilyen trükkök teljes körű elkerülését, így pedig – éppen a körbetartozás növelése miatt – nemcsak a fogyasztói bizalmat és hangulatot rontja, hanem *mélyíti a gazdaság válságát* is.

Vázlatos elemzésünkéből jól látható, hogy a magyar gazdaság válságának vannak olyan vállalati magatartási, szabályozási és etikai, illetve bizalmi tényezői, amelyek nagyban függetlenek a világgazdasági folyamatoktól, de olyan gazdaságpolitikai és szabályozási megoldásokat igényelnek, amelyek komolyabb ráfordítások nélkül is észrevehetően javíthatják a vállalkozások működési környezetét. A foglalkozta-

tás, és rajta keresztül a makrogazdasági teljesítmény érzékelhető javításának pedig éppen a vállalkozási kedv eddigénél sokkal gyorsabb megélénkülése volna az egyik legfontosabb záloga.

A vállalkozási kedv megélénkülésének hatékony támogatásához a magyar gazdaságpolitikának meg kellene értenie a vállalkozások – a valóban kockázatvállaló és profitorientált vállalkozások – létesítésének és működtetésének lélektani hajtóerőit. Nem szerencsés az olyan szabályozási környezet, amelyet abból a feltevésből kiindulva alakítanak ki, hogy a vállalkozó nem veszi figyelembe az etikai normákat, és bármiféle erkölcsi gátak nélkül a versenytársak eltiprására, a társadalom megkárosítására törekszik. Kétségtelen tény, hogy a magyar gazdaságban aránylag több az ilyen szereplő, mint a fejlett nyugat-európai országokban, de egyáltalán nem ők a többség, s nem az ő magatartásukat kellene alapul venni a szabályok megalkotásánál.

Nagyon fontos lenne tehát ügyelni arra, hogy a túlszabályozás gyorsan és számottevő mértékben enyhüljön. A magyar gazdaság súlyos csapdahelyzetbe kerülhet ugyanis akkor, ha a vállalkozói világban tartósan visszaszorulnak a kockázatvállalás és az üzleti érvényesülés részleteikben még ma sem pontosan ismert lélektani hajtóerői, és a vállalkozók majd tömegesen keresnek alkalmazotti munkahelyet maguknak.

Irodalom

Brada, J.–Singh, I.–Török Á. (1994): *Firms Afloat and Firms Adrift. Hungarian Industry in the Transition*. Westview Press, Boulder, CO.

Chikán Attila–Czakó Erzsébet (2009): *Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén*. Bp., Akadémiai Kiadó.

KSH (2010a): *A regisztrált gazdasági szervezetek száma*, 2009. Statisztikai Tükör IV. 43. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 2010. márc. 22.

KSH (2010b): *Vállalkozások demográfiája*. Statisztikai Tükör IV. 61. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 2010. máj. 21.

Mihályi Péter (2010): *A magyar privatizáció enciklopédiája I–II*. Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó.

Pitti Zoltán (2010): *Gazdasági kórkép alulnézetből I. Vezetéstudomány*, XLI. évf. 2010/6. 2–23.

Török Ádám (2004): *Vállalati és állami szerep a magyar iparfejlődésben a kilencvenes évek után*. *Competitio*, III/2. 2004. május. 7–22.

Török Ádám (2007): *A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon*. *Közgazdasági Szemle*, LIV. évf. 2007. december. 1066–1084.

A magyar társadalom a közelmúltban szembenézni kényszerült az ország életében felhalmozódó különféle feszültségek következményeivel. A rendszerváltozás időpontjában nemzetközi és térségi összehasonlításban rendkívül hátrányos kiinduló helyzet ellenére az ezredfordulóig a volt szocialista országoknál kedvezőbb átalakulási, fejlődési teljesítményeket ért el. Különösen sikeres volt a piacgazdaság jogi és intézményrendszeri kereteinek kialakítása s a világgazdasági integrálódásban, külgazdasági kapcsolatépítésben elért teljesítmények mértéke. Ez Európában és a térségben felzárkózást, viszonylagos előretörést eredményezett. E teljesítmények értékét lerontotta s hosszú távra elbizonytalanította a századelő óta kialakult, Európában kimagasló mértékű *állampénzügyi deficit*. A nemzetközi üzleti világ, a politikai szféra Magyarország iránti lecsökkent érdeklődésének középpontjában e deficit és kezelése áll. E körülmények a magyarországi mindennapi élet alakítójává is váltak.

Tudásbázisú gazdaság

Korunk fejlődésének hajtóerejét már nem a természeti erőforrások vagy az állótőke-befektetések bősége, hanem a *humántőke-állomány* jelenti. Történelmi tapasztalatok szerint ugyanis az anyagi jólét jelentette minden kultúra alapfeltételét. Az elmúlt századvégen a világ fordulóponthoz érkezett:

KÁDÁR BÉLA

A humán tőke deficitje*

a tudás, a kultúra a fejlett országok fenntartható növekedésének, jövedelemtermelő képességének feltétele lett. A humán tőke színvonalát a hosszú távú oktatási, nevelési ráfordítások, társadalmi késztetések, értékrendi összefüggések, azaz a képzés, a belső és külső irányítás minősége alakítja.

Az ezredforduló időszakában a közép- és felsőfokú végzettségű munkaerővel létrehozott termékek és szolgáltatások aránya első ízben lépte túl az 50%-ot a fejlett országok GDP-jében. A világ gazdasága tudásintenzív növekedési pályán halad. A tudásbázisú gazdaság megköveteli a zsugorodó európai munkaerő magasabb szakképzettségét. Az Európai Unió átlagában 2000–2005 között az oktatási kiadások aránya a GDP 4,7%-áról 5,7%-ára nőtt. Korunkban a versenyképesség már nem szűkíthető le vállalatgazdasági, pénzügyi területekre, hanem a munkaerő kulturális, képzettségi, neveltségi, erkölcsi, valamint egészségügyi jellemzőit is sűrítő társadalmi teljesítmény. Ilyen értelemben indokolt *társadalmi versenyképességről*, illetve társadalmi tőkééről beszélni.

A gazdasági aktivitás romlása

A magyar lemaradás egyik legláthatóbb negatívuma a *gazdasági aktivitás* mértékében alakult ki. A 15–64 éves lakosság foglalkoztatási aránya a 15 tagú Európai Unióban 64%, ezen belül Dániában, Hollandiában, Svédországban 74% volt. Magyarország 57%-os 2005. évi arányával a sereghajtók között szerepel és csupán Lengyelországot, Horvátországot, Bulgáriát és Görögországot előzi meg (1. táblázat). A 2000–2007 közötti időszakban a foglalkoztatottak száma alig 2%-kal nőtt. A magyar gazdasági növekedés, különösen az iparfejlődés hordozója a nemzetközi összehasonlításban is kimagasló ütemű termelékenységnövekedés volt.

A magyar gazdaság aktivitási rátái adhatnak közvetlen magyarázatot az állampénzügyek kedvezőtlen alakulására, hiszen a költségvetés adó- és járulékbefvételei ebből adódóan is alacsonyabbak. A tényleges gazdasági aktivitás a becsült európai átlagnál feltételezetten kiterjedtebb magyar szürke- és feketegazdaság következtében ugyan nagyobb, de e rendszerműködtetési gyengeség legfeljebb a jövő gazdaságkifehértési reményeit táplálhatja. Elgondolkodtató, hogy a Magyarországot hosszú időn át vonzó partnernek tekintő külföldi befektetők alacsony gazdasági aktivitás mellett miért munkaerőt megtakarító, termelékenységet növelő, tőkeintenzív beruházásokkal bővítették tevékenységüket.

A *tőkeintenzív* fejlesztés összefüggésbe hozható a munkaköltségek színvonalával, a munkakínálat szűkösségével, a

1. táblázat

A FOGLALKOZTATOTTÁG ALAKULÁSA			
Ország	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)		Foglalkoztatási ráta a 15–64 éves korosztály %-ában
	1990	2005	2005
Bulgária	4 097	3 009	55,8
Csehország	5 351	4 751	64,8
Észtország	826	609	64,4
Horvátország	1 568	1 566	54,7
Lengyelország	16 280	13 947	52,8
Lettország	–	1 028	63,3
Litvánia	1 853	1 473	62,6
Magyarország	4 880	3 902	56,9
Románia	10 840	9 303	57,6
Szlovákia	2 459	2 196	57,7
Szlovénia	910	947	66,0

Forrás: Mérlegen Kelet-Közép-Európa 15 éve. KSH, 2006. 69.

* A cikk a szerző 2008. február 12-én, az MTA-n elhangzott előadásának szerkesztett szövege.

2/a táblázat

DIÁKTELJESÍTMÉNYEK AZ OECD RANGSOROLÁSÁBAN, 2003		
OECD-átlagot jelentősen felülmúló országok	Olvasási teljesítmények*	
	Felső sáv	Alsó sáv
Finnország	1	1
Korea	2	3
Kanada	2	4
Ausztrália	3	5
Új-Zéland	4	6
Írország	6	8
Svédország	6	9
Hollandia	6	9
Belgium	8	10

2/b táblázat

OECD-átlaghoz közel eső országok	Olvasási teljesítmények*	
	Felső sáv	Alsó sáv
Norvégia	10	15
Svájc	10	17
Japán	10	18
Lengyelország	10	18
Franciaország	10	18
Egyesült Államok	10	19
Dánia	12	20
Izland	14	20
Németország	12	20
Ausztria	12	21
Csehország	14	21

2/c táblázat

OECD-átlagtól jelentősen elmaradó országok	Olvasási teljesítmények*	
	Felső sáv	Alsó sáv
Magyarország	20	24
Spanyolország	20	25
Luxemburg	21	25
Olaszország	21	26
Portugália	21	26
Görögország	23	27
Szlovákia	24	27
Törökország	28	28

* Megjegyzés: A mintavétel nem teszi lehetővé a pontos rangsorolást, az ország helyezése 95%-os pontossággal a sávhatárok között található.

munkaerő minőségével is. A 2000–2006 közötti időszakban az egy munkaóra jutó munkaerőköltségek Románia után Magyarország esetében nőttek a legnagyobb mértékben s Szlovénia után itt a legmagasabbak.

Képzési teljesítmények

A mennyiségi értelemben vett képzési teljesítmények Magyarországon kedvezőek. A közép- és felsőfokú oktatásba bevontak aránya európai s térségi összehasonlításban jó, sőt a felsőfokú oktatásba bevontak számának a hajdani „tonna ideológiát”, mennyiségi szemléletet idéző megnégyszereződése – megfelelő feltételek megteremtésének hiányában – egyenesen feszültségforrássá vált.

3. táblázat

A FELNŐTTKÉPZÉSBEN RÉSZT VEVŐ 25–64 ÉVES LAKOSSÁG ARÁNYA, %		
Ország	2000	2006
A 27 tagú EU átlaga	7,1	9,6
Ausztria	8,3	13,1
Belgium	6,2	7,5
Bulgária	1,4	1,3
Ciprus	3,1	7,1
Csehország	5,6	5,6
Dánia	19,4	29,2
Egyesült Királyság	20,5	26,6
Észtország	6,5	6,5
Finnország	17,5	23,1
Franciaország	2,8	7,5
Görögország	1,0	1,9
Hollandia	15,5	15,6
Írország	5,5	7,5
Lengyelország	4,3	4,7
Lettország	7,3	6,9
Litvánia	2,8	4,9
Luxemburg	4,8	8,2
Magyarország	2,9	3,8
Málta	4,5	5,5
Németország	5,2	7,5
Olaszország	4,8	6,1
Portugália	3,4	3,8
Románia	0,9	1,3
Spanyolország	4,1	10,4
Svédország	21,6	32,1
Szlovákia	8,5	4,3
Szlovénia	7,3	15,0

Forrás: Eurostat.

4. táblázat

A MATEMATIKAI-TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS MŰSZAKI OKTATÁSBAN RÉSZESÜLŐ EGYETEMISTÁK ARÁNYA		
Ország	1000 lakosra jutó 20–29 éves hallgatók (2005)	Átlagos évi növekedési ütem 2000–2005 között
	fő	százalék
A 27 tagú EU átlaga	13,1	4,7
Ausztria	9,8	6,1
Belgium	10,9	1,8
Bulgária	8,6	3,8
Ciprus	3,6	4,7
Csehország	8,2	7,1
Dánia	14,7	2,1
Egyesült Királyság	18,4	– 0,1
Észtország	12,1	–
Finnország	17,7	3,1
Franciaország	22,5	3,0
Görögország	10,1	–
Hollandia	8,6	6,3
Írország	24,5	3,0
Lengyelország	11,1	12,1
Lettország	9,8	6,2
Litvánia	18,9	6,6
Luxemburg	–	–
Magyarország	5,1	1,8
Málta	3,4	2,1
Németország	9,7	3,1
Olaszország	13,3	11,3
Portugália	12,0	13,1
Románia	10,3	6,7
Spanyolország	11,8	3,8
Svédország	14,4	5,1
Szlovákia	10,2	14,7
Szlovénia	9,8	2,0

Forrás: Eurostat.

Az úgynevezett tudásalapú globális társadalomban azonban nem a mennyiség, hanem az *emberi erőforrások minősége* jelenti a legfontosabb fejlődési hajtóerőt. Az elmúlt negyedszázadban sikeresen felzárkózó országok (Dél-Korea, Írország, Finnország) gazdasági teljesítményei igen szoros összefüggést mutatnak az oktatási-képzési rendszer minőségi fejlesztésével. Összehasonlító oktatás-gazdaságtani vizsgálatok az elmúlt évszázad derekán még magyar sajátosságként kiemelték, hogy a szellemítőke-képzés színvonala, eredményessége lényegesen magasabb, mint a termelésé. Az elmúlt évtizedben készített PISA-felmérések azonban kellemtelen meglepetésként mutatták be az átlag alatti magyar diákteljesítményeket (2/a-c táblázat).

A humántőke-képződés deficitje adódik a *felnőttképzés* gyengeségéből is. A teljes társadalmi-gazdasági beilleszkedést a kreativitást s innovációt ösztönző élethosszig tartó tanulás teszi lehetővé. Az élethosszig tartó képzésben részt vevők aránya 2006-ban 9,6% volt az unió s 3,8% Magyarországon esetében. E téren csak a balkáni országok teljesítménye gyengébb (3. táblázat).

A minőségi hanyatlást súlyosbítja a képzési szerkezet jellege is. A természettudományos és mérnöki végzettségű szakemberek 2006. évi aránya a 20–29 éves korosztályban Magyarországon 5,1% az unió 13%-os átlagával szemben. További lemaradást vetít előre a műszaki, természettudományos, matematikai képzésben részesülők számának 2000–2005 közötti évi átlagos 1,8%-os növekedési üteme a 4,7%-os uniós átlaggal szemben (4. táblázat).

Az egymillió lakosra jutó PhD-képzés mutatószáma az OECD-országok közül Olaszország után Magyarországon a legalacsonyabb, az OECD-átlag alig több mint fele, s egyötöd a svájci, svéd, finn aránynak.

Kutatás-fejlesztés

A szakképzettség magasabb szintű tartományában, a kutatás-fejlesztésben még kirívóbb a lemaradás. A tízezer munkavállalóra jutó kutatók száma az Egyesült Államokban 66, az Európai Unióban 37, Magyarországon pedig 9 fő volt. Költségoldalán a GDP kutatás-fejlesztésre fordított hányada az Egyesült Államokban 2,7%-ot, Svédországban 4,3%-ot, Finnországban 3,4%-ot, Szlovéniában 1,6%-ot, Csehországban 1,2%-ot, Magyarországon pedig nem egészen 1%-ot tett ki.

Az összehasonlító adatok sajátos *kettős fejlődési paradoxont* szemléltetnek. Az egy főre jutó magyar GDP 2006-ban az uniós átlag 61%-át tette ki. Az oktatási-képzési mutatók viszont csupán az EU-átlag 20–50%-át érik el. A magyar lemaradás tehát éppen ott a legnagyobb mértékű, ahol a 21. századi felzárkózás a legmagasabb követelményeket támasztja. Történelmi visszapillantásban azonban a helyzet megfordult: *a humán potenciál színvonalában a le-*

maradás jóval nagyobb mértékű, mint az anyagi termelésben, a jövedelemszintben.

A teljesítményi követelmények növekedésének időszakában e rövid és középtávon nem orvosolható leszakadás kedvezőtlenül befolyásolja a hosszú távú magyar fejlődés kilátásait. A gazdaságpolitika számára jelzés, hogy az emberi erőforrással való gazdálkodás fő problémája nem az alacsony szintű foglalkoztatásból, hanem a magyar munkaerő *foglalkoztathatóságából adódik*. A külföldi tőkebefektetéseket, korszerűbb ágazatok fejlődését, a magyar termelési-kiviteli szerkezet erősítését a megfelelő szakképzettségű munkaerő hiánya mindinkább gátolja.

Oktatáspolitikai torzulások

Az emberi erőforrások minőségében számszerűsíthető leszakadás oktatáspolitikai torzulásokat tükröz. Az elmúlt évtized mennyiségi fejlesztései nyomán torz szerkezetű, gyenge minőségű s a piaci igényektől elszakadó oktatási rendszer alakult ki. A minőség forradalma elmaradt. *Téves koncepciók*, a diákok „stresszmentesítésére”, derűs ifjúságának elősegítésére irányuló reformtörekvések, az Egyesült Államokban bevált programok, módszerek átvétele nyomán *a közép- és felsőfokú képzésből kikerült diákok gondolkodási készsége, motiváltsága, felkészültsége, tudása lényegesen elmarad a korábbi időszakban elért szintektől*, s mindezzel ráadásul a világgazdasági versenyelőzések, a teljesítményi követelmények növekedésének időszakában történik. A képzésben nincs „királyi út”, a tudásért – sajnos – meg kell szenvedni. Éleződő világgazdasági versenyben a képzési minőség romlása eleve fejlődési fék az országnak, a munkanélküliség veszélyét, a „fölösleges ember” státusából fakadó problémákat, jobb esetben „a betanított értelmiségi segédmunkás” szerepét jelenti a „képzett” számára.

A versenykörnyezet *tehetséggazdálkodást* követel. Az oktatás multifunkcionális tevékenység. A globalizáció adott terében, a tudásintenzív világgazdasági növekedés időszakában az oktatás elsődleges funkciója a szellemi tőkeképzés, a versenyképességet javító tudásgyarapítás, képességfejlesztés, nem pedig szociálpolitikai feladatok ellátása, munkapiaci feszültségek enyhítése, esélyegyenlőség teremtése. A piaci fundamentalizmus viszont arról nem vesz tudomást, hogy Európának a reneszánsz kezdeteivel kibontakozó felemelkedése és fél évezredes nemzetközi pozíciói elválaszthatatlanok voltak a tágabb értelemben vett történelmi örökséget hordozó európai műveltségességmenytől. E műveltségesség sorvasztása a magyar oktatási és társadalmi nevelési rendszerben jelenlegi s különösen jövőbeni veszélyek, társadalmi-politikai, életvezetési konfliktusok forrása lehet. Uniós tagország nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a lisszaboni stratégia szellemében a kultúra a felzárkózáshoz szükséges kreativitás gerjesztője, az unió belső és nem-

zetközi kapcsolatainak fejlesztési eszköze. Az ország s a világ realitásait ismerő közgazdászok már hosszabb ideje hangoztatják, hogy az oktatást, kultúrát szervesen integrálni kell a fejlesztési stratégiákba. Fél évtizedes megfogalmazás immár, hogy az információs társadalommá váló átalakulás legfontosabb eleme nem a technológia, nem a politika, nem is a pénzügyi háttér, hanem a kultúra.

Értékrendi kiürülés

A történelmi fejlődés gazdag példatára szemléltette már a gazdasági teljesítmények és a társadalmi értékrend közötti összefüggéseket. A „gulyáskommunizmus” történelmi kompromisszumának keretében a magyar lakosság a térség többi országánál gyorsabb ütemben, a fejlettségi koravenség állapotában zárkózott fel az USA-ból kiinduló, majd a nyugat-európai országokban is általánossá váló *fogyasztói értékrendi* változásokhoz, s ma már a fogyasztást alapvető értéknek tekinti.

Az *értékrendi torzulatok* hatása statisztikailag kevésbé számszerűsíthető a humán potenciál minőségének romlásában. Soros György a „Gyarlóság kora” című könyvében elítéli azt a weimari Németországra emlékeztető amerikai életstílust, amelyet az élvezetek korlátlan hajszolása jellemez az erkölcs, a hagyományos értékek rovására. Magyarországon az eltűnt hagyományos nemesi, paraszti s polgári értékrend helyébe nem lépett semmi más. Európai összehasonlításban kirívóan magas az anyagi jólét aránya a magyar lakosság érték-választási rangsorában. A hagyományos erkölcsi értékek, mint a szabadság, a tisztesség, megbízhatóság, törvénytisztelet, szótartás, család, kulturált emberi kapcsolatok súlya elenyésző. Minden lecsapódik a törvényt nem követők, adót nem fizetők, ügyeskedésből élők magas arányában, az „átverési” technikák elterjedtségében s az ehhez kapcsolódó bizalomhiányban, a fogyasztási dühben, a kirívóan alacsony lakossági megtakarítási színvonalban s az ebből fakadó eladósodásban, külső pénzügyi függőségben. Közrejátszik az ország megosztottságában, a nemzedékek eltávolodásában, az egyéni, közösségi, nemzeti célok ütközésében is.

Az értékrend része a társadalmi tőkének. Deficitje versenyhátrány. A liberális kapitalizmus teoretikusai abból indultak ki, hogy a piac ösztönzi a szorgalmat, az erkölcsi emelkedést, felelősségvállalást, takarékossgot, racionális magatartást, általában a józan gazdálkodást. Az ókori görög pedagógia viszont már tisztában volt azzal, hogy a jóra nevelni kell az embert. A piacgazdaság hatékony működtetése a társadalom neveltségétől, értékrendjétől is függ. Ennek hiányában elszabadul a hajlam a mértéktelen haszonszerzésre, életélvezeti hajszára, állami kitartottságra, ügyeskedésre, kiürülnek az emberi kapcsolatok.

Az értékrendi deficitnek szorosan kötődnek a *társadalom nevelési rendszerének* megroppanásához. Oktatási refor-

moktól korántsem függetlenül eltűnt, illetve legyengült az iskolarendszer nevelési szerepe, erodálódik a család intézménye, nevelési ereje, eltűnt, illetve megcsappant a hadsereg és az egyház korábbi nevelési funkciója. A televízió lett a társadalmi nevelés alapvető eszköze.

Fél évszázaddal ezelőtt, a *televíziózás* magyarországi megjelenésének időszakában nagy remények fűződtek a képernyő oktatási-nevelési, kultúraterjesztő szerepéhez. Az elmúlt másfél évtizedben kialakult televíziós adások többsége azonban érték-, ízlés- és tudatromboló hatású, igénytelenséget, agresszivitást, erkölcsi deficitet, deviáns magatartást gerjeszt. Európában nyugatról keleti irányban csökken a gazdaságfejlettség színvonala, nő viszont a tv-képernyő előtt töltött órák száma. Az unió tagországai közül 2006-ban Magyarország listavezető a képernyő előtt eltöltött négy és fél órás napi átlaggal, ami erősen közrejátszik a humántőkeképzés növekvő deficitjében, a közösséggyengítő hatások és a közösségi érdek iránti közömbösség kialakulásában. Ha a tv-civilizáció a tömegtársadalom ópiuma, akkor Magyarország már kritikus mértékű függőséget ért el. A tv és a számítógép képernyője előtt eltöltött nagyszámú magányos óra egyszersmind erősíti a társadalom atomizálódását, az egyén elmagányosodását, rontja az emberi kapcsolatokat s tágabb értelemben az élet minőségét.

Emberi-társadalmi minőség

Humán erőforrásaink hanyatlásához kötődhetnek közvetlen haszonelvűségen nyugvó üzleti érdekek is. A politikai demokrácia és a piacgazdaság tartós és hatékony működéséhez azonban hozzátartozik az emberi-társadalmi minőség forradalma. Az oktatás társadalmi, nevelési, értékrendi deficitje mindenütt aláassa – intézményrendszerileg is – a politikai demokrácia és a piacgazdaság működésének alapjait. Mind a piacgazdaság, mind a politikai demokrácia alapvető elméleti feltételezése, hogy az állam beavatkozásától, gyámkodásától mentesített egyén racionális döntéseket, életvezetési stratégiákat tud kialakítani, képes az *öngondoskodásra*.

Nem lehet vigasz Umberto Eco véleménye, hogy a világ a globális fogyasztói társadalom keretében elindult a globális tudatlanság felé. Magas jövedelemszintű, beérkezett országok viszonylag hosszabb ideig együtt tudnak élni a humán potenciál gyengülésének következményeivel. Gyorsított felzárkózás, teljesítményjavulás viszont nem valósítható meg átfogó szellemi megújulás nélkül.

Irodalom

- Láng Lajos (1881): *A társadalmi deficit*. Bp.
Mérlegen Kelet-Közép-Európa 15 éve. (2006) KSH, Bp.
 Castells, M.–Himanen P. (2002): *The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model*. New York, Oxford.